

TÖRTÉNELEM ~ NÉPELET ~ NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

V. évfolyam (2011) 4. szám

„Távol legyen tőlünk dicsekedni más egyébben, mint a mű urunk, Jézus Krisztus keresztyében”¹

Ha valaki idegen, netán a szakrális tereket kutató néprajzos szakember ezelőtt ötven-hatvan évvel kereste fel mindenszentek környékén az udvarhelyszéki Havasalja valamelyik nagyobb katolikus egyházközségének temetőjét, egészen más látvány fogadta, mint manapság. Oroszhegy, Zetelaka, Kápolnás, Szentegyházasfalu, Lövéte, de a többi kisebb filiák temetői is sajátos arculatot mutattak, amelyet a halottak emlékét őrző, méltóságteljes, cserefából faragott két-háromméteres keresztek sokasága tett felejthetlenné. A legmagasabb és legdíszesebb közülük a temető közepén álló ún. „búcsús keresztfá” (magassága elérheti a négy métert), amely a temető besztenelésekor kerül a helyére, s mindenszentekkor a temetői szertartás központjaként szolgál. Ha időközben elkorhadt, a gondos egyházfik mindig újra cserélték, s örök érvényű gondolatokkal „írták meg”, így üzenve az utánuk jövő nemzedékeknek. Legyen elég példaként itt a lövétei búcsúskeresztfá unokáinknak is szóló szövegének egy részét idéznem: „ŐSEIDNEK SZENT HITÉHEZ, NEMZETSÉGED GYÖKERÉHEZ, EMBER, HÜTLEN NE LÉGY SOHA.”

Keresztfát nem csupán a temetőben, halottjai sírjára állított a katolikus székely ember, hanem lakóhelye határában is, fogadalomból, engesztelésből, emlékezésből, így alakítva át „az általa élt tájat” szakrális tájjá. A keresztfát állításból kivették a részüket az intézmények, testületek is, egy-egy kereszt felállítására, fenntartására pénzalapot hozva létre. Keresztfát állítottak őseink magasabb dombokra Jézus Krisztus szenvedésének emlékére és tiszteletére, keresztet állítottak a falu szélén és a fontosabb útkeresztesződéseknel, hogy oltalmazzák a falu népét, a határ termését. Továbbá, hogy emlékeztessenek egy-egy szomorú eseményre: balesetre, jégverésre, egy-egy közeli rokon hirtelen halálára. A katolikus székely kalapot emelve köszön ma is nekik, asszonya virággal díszíti (régén különösen fel kellett virágozni azokat a keresztfákat, amelyek a húsvéti határkerülés, az úrnapi kikerülés útvonalaiba estek), s látványuk a más vallású embert is töprengésre készíti.

A havasaljai keresztfák „a múlt beszédes lenyomatait”. Legyenek azok az út mentén, a temetőben vagy a falu szélén, gyakran kiemelkedő népművészeti értékük is. Fafaragás (rozetta, növényi ornamentalsre emlékeztető Mária-monogram, szív és kehely, vagy szomorúfüz ágai stb.) díszíti őket. A szív, virág (rózsa) vagy országalma alakú alátéttel ellátott kovácsoltvas szeg (a cigánykovács készítette őket), amelynek elsődleges funkciója a kereszt fájának az összefogása, ugyancsak fontos díszítőeleme a kereszt-

A lövétei alszegi temető búcsúskeresztfája (fent)

*A honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából
állított emlékkereszt (lent)*

Mihály János felvételei

fának, akárcsak a ráhajlított bádogtető. A kereszték készítését, kivitelezését, megírását mindig ügyes kezű falusi ács-vagy ezermester végezte.

Mára sajnos a jellegzetes cserefa kereszték igencsak kimentek divatból. Számuk megfogyatkozott, temetőinkben mindenhol a műköből készült vagy a sima kőkereszték váltak uralkodóvá, így azok összehatásukban egészen más képet mutatnak, mint hajdanán. A katolikus faluképet meghatározó út menti keresztfák azonban nem tűntek el. Fellelhetők az előbb említett székely nagyközség, Lövete határában, hol az elmúlt 15 évben szinte mindenhol újakra cserélték. Dicsérendő mind az egyház, mind a közbirtokosság és azon magánszemélyek hozzáállása, akiknek mindez köszönhető, s akik ezeknek a keresztéknek az újraállításához szükséges anyagiakat előteremtették. Ugyanakkor dicséret illeti a keresztfákat faragó mesterembert, Ladó Gábort (szül. 1964, Lövete) is. Figyelemre méltó munkát végez! Úgy alkot újat, hogy átmenti a hagyományost. A régi fakeresztéken látható motívumokat, a megkopott feliratokat, évszámokat fáradtságos munkával kislabizálja, s az általa faragott keresztfákat díszíti velük. Összesen 29 keresztfa (hét sírkereszt, öt határkereszt, tíz út menti kereszt, három emlékhelyet jelölő kereszt, négy egyéneknek állított emlékkereszt) hirdeti már hozzáértő mesteri megalapozottsággal végzett értékmentő munkáját. Keresztjei nem csupán a község temetőiben vagy annak határán állnak, hanem Lövete testvértelepüléseiben (Budakalász, Domaszék, Maglód) is, hiszen ide is eljutott egy-egy belőlük. Munkájának köszönhetően ezek a szakrális emlékjelek, a lövétei lokális kultúra elengedhetetlen tartozékai nem pusztulnak el, s teljes szépségükben mentődnek át az utókornak. Reméljük, hogy nem csupán mint tárgyi emlékek, hanem szerepüket is megőrizve. Vagyis a mellettük elhaladókat mindig emlékeztetve Jézus Krisztus kereszt-halálára, megerősítve istenfélő hitükben, buzgó, vallásos életükben.

Végezetül álljon itt a lövétei egyháztanács által a honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából 1996-ban állított keresztfa (Ladó Gábor első munkája) felirata, amely a *Győzelemről énekeljünk* című húsvéti énekünk utolsó szakaszának jól ismert két sora:

„A KERESZT VOLT EZER ÉVIG REMÉNY-
SÉGÜNK OSZLOPA / MOST IS KRISZTUS JELE LÉ-
GYEN JOBB JÖVŐNKNEK ZÁLOGA.”

Mihály János

1. Út menti keresztfelirat Lövete és Homoródalmás határán.

ÖRÖKSÉGÜNK

Történelem. Népélet. Néphagyomány.

V. évf. (2011) 4. szám

Életutak

4 Sándor-Zsigmond Ibolya: „A múltat becsüljétek meg, a jövőért a múlton lelkesedve dolgozzatok!”

Pap Mózes (1866–1940)

8 Forró Albert: Tasso első magyar fordítója

Tárgyi örökségünk

9 Nyárádi Zsolt–Zólya Levente: A homoród-szentmártoni unitárius temető és régi sírkövei

12 Róth András Lajos: A színes papír történetéből

História

15 Bicsok Zoltán: Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 12.

A Csíki Magánjavak iratai (II.)

18 Demeter Csanád: Közigazgatási változások Székelyföldön 1945 után

20 Veres Péter: A székelyudvarhelyi római katonai fürdő virtuális rekonstrukciója

Székely fonó

25 [Sárosy Károly]: Öreg székely levelei

Népi kultúra

27 Jakab Zsigmondné Mészáros Rozália: Rugonfalva határnevei és mondái

Évfordulóink

30 P. Buzogány Árpád: Udvarhelyszéki helyismereti évfordulók. 2011. október–december

A címlapon: az ellopott kirulyi harang lábzatából állított emlékkereszt (Kirulyfürdő, 2011).

A kereszt mellett Gábos István lövétei lakos áll. Mihály János felvétele

Médiapartnerek:

UDVARHELYI
Híradó

H
Hargita Kiadó

SZABADIDŐKALAUZ

ÖRÖKSÉGÜNK: Történelem. Népélet. Néphagyomány.
V. évfolyam (2011) 4. szám

Megjelenik negyedévente. Kiadja a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont. **Igazgató:** Szöcs Endre.

A Forrásközpont fenntartója: Hargita Megye Tanácsa.

Főszerkesztő: Kolombán Zsuzsánna.

Szerkesztőbizottság: P. Buzogány Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán, Kovács Árpád.

ISSN 2067-7367

© A szerkesztőség előzetes értesítése, beleegyezése nélkül tilos a lapban közölt írásokat újra megjelentetni.

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918. December 1 utca, 9. szám, II. emelet.

A folyóirat megrendelhető a 0266-214440 (Szöcs Klára) telefonszámon, illetve az oroksegunk@hereditas.ro e-mail címen. További információk a www.oroksegunk.ro honlapon találhatók.

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap

Nyomdai munkálatok: Infopress Group Rt., DTP Stúdió

**„A múltat becsüljétek meg, a jövőért
a múlton lelkesedve dolgozzatok!”¹**

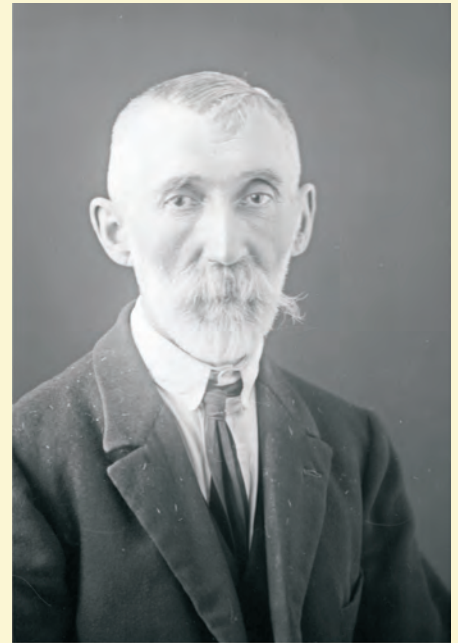
Pap Mózes (1866–1940)
Egy haladó szellemű, újíto tanár
a 20. század elején

A Székelykeresztúron hosszú évtizedeken át munkálkodó neves személyiségek sorából jelen írással Pap Mózes unitárius gimnáziumi tanárra emlékezünk születésének 145. évfordulóján.

Pap Mózes Tordátfalván született 1866. november 8-án Pap Sándor és Osváth Zsuzsanna jó módú, falusi kisbirtokos szülők öt gyermeke egyikeként. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, majd a hagyományt követve rögtön édesapja segítségére állt a birtok és gazdaság rendezésében. Mivel a föld, a falusi gazdálkodás nem ígért sokat a szaporodó családnak, és a megélhetés bizonytalanabbá vált, Boros György, a később unitárius püspökké lett lelkész biztatására a 14 éves Mózes beíratották a gimnáziumba. Kezdetben bizonyára egy jó tanítói vagy papi állás fénye vezérelte szerkerüket a keresztúri kollégiumba, de mindjárt az első félév végén tett vizsgákon kiderült, hogy többre hivatott: kitűnő képességekkel és szorgalommal bírt, színjelesként mindvégig első tanuló volt. Kortársai feljegyzése szerint, ha felhagyott leckéit nappal nem végezte el, éjjel tanult, ha álom gyö-

törte, hidegvizes borogatással védekezett ellene. Ez a Kőrösi Csoma Sándorra emlékeztető, szinte önsanyargató életmód, amely nagyfokú tudásvágygal és törekvéssel párosult, alapozta meg Pap Mózes egész életét, emberi és tanári pályafutását.

Az érettségit Kolozsváron tette le jeles eredménnyel, majd az ottani tudományegyetemen szerzett tanári diplomát 1893-ban „classica-philológiából”. Már 1892 szeptemberében állást ajánlott neki egykori iskolája, a keresztúri főgimnázium. A fiatal pályakezdők lelkesedésével fogadta a felkérést és a számos új feladatot, helyettes tanári állást kapott, igazgatósági jegyző lett, majd oklevele megszerzése után rendes tanárrá választották, és intézeti könyvtárosnak is kinevezték. Székfoglaló beszédét 1894-ben tartotta *A klasszikus nyelvek fontossága a gimnáziumi oktatásban* címmel. Hogy súlyt adjanak a fele-

*Pap Mózes (1866–1940)
A felvételek
a Molnár István Múzeum
fotótárából valók.*

lősségnek, a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban is 150 éven keresztül tartotta magát a protestáns iskolákban az a hajdan dívott szokás, hogy az érkezőt ünnepélyes beiktatással, püspöki áldással avatták a gimnázium tanárává, aki tudományos igényű székfoglaló beszéddel nyerte el állását.

Ez volt a kezdete egy 40 éven át tartó lelkiismeretes, küzdelmes tanári pályának, ez határozta meg minden törekvése irányát és egész lelkiességét. Társadalmi munkássága nem csupán a nevelés területén és az iskola keretein belül jelentős, hanem politikai és gazdasági téren is. Sorra jelentek meg írásai a korabeli unitárius egyházi és más székelyföldi lapokban. Az Unitárius

*Pap Mózes családja 1938-ban.
A három fiú közt középen a tragikus véget ért Gyallay Pap Sándor költő (1944-ben, Pap Mózes halála után négy évvel újabb tragédia szakadt a családra: a Gyallay előnevet felvett Pap Sándor költő 38 évesen távozott az élők sorából. Pap Mózes elsőszülött fia a kolozsvári Széphalom [1937–1939] társszerkesztője volt. Több egyéni verskötete jelent meg, novellákat s cikkeket közölt a Keresztény Magvető, Magyar Nép és Pásztortűz folyóiratokban.)*

Tanáregylet megalakulása után, 1907-től kezdve mint elnök írta és tette közzé nevelési célzatú munkáit. Az intézet küldöttjeként az igazgatóság megbízásából fontos ügyekben járt el eredményes munkát végezve. Több egyesületnek és társaságnak lett tagja, mint pl. a Székelyudvarhelyi Tanári Körnek, elnöke a Székelykeresztúri Pedagógiai Körnek és a Műkedvelő Társulatnak, az 1895-ben alakult Polgári Zenekarnak, 1902-ben pedig a Székely Borkereskedés Rt. választotta elnök-igazgatónak. Feddhetetlen jellemét ismerve, benne látták azt a tekintélyes vezetőt, aki talpra állítja a széthullott szervezetet.

1905-ben családot alapított, feleségül vette Illyés Idát. A házasságukból származó népes gyerekhad örömmel és büszkeséggel töltötte el, ám három gyermeküket igen korán, egymás után veszítették el. A súlyos csapást követően fokozott ütemben, még több elfoglaltságot keresve dolgozott közössége javára.

Az 1907-es esztendő nagy változást hozott életébe: a nyugalomba vonult Sándor János történetíró-igazgató utódjául nevezték ki. A keresztúri főgimnázium igazgatói tiszte nem egyszerű adminisztratív tisztséget jelentett, tanulmányi téren is alapos tudás-

sal és cselekvőképességgel felruházott egyén kellett legyen annak viselője. Hiszen a nagy múltú iskola ilyen egyéniséget kívánt az élére. Nem volt könnyű arra az útra lépni, amelyet olyan elődök tapostak, mint Szabó Sámuel, Koronka József, Simén Domokos, Marosi Gergely. *Ősi schola, Keresztúri Paedagogium, Tanoda* – milyen fennkölt hangzottak a szavak, amelyekkel hajdanán illeték azt az 1793-ban épült első iskolát, amely csupán a már meglévő elemi iskolához ragasztott, sárral tapasztott néhány szoba volt. A vizes, lapályos helyen hamar megsüllyedt, mennyezete hasadozott, és máris újabb, erősebb köépületről kellett gondoskodni. A folyamatos építés, javítás, bővítés nehézségeivel telt el az egész 19. század.

A főgimnázium első évfolyamának végzősei 1916-ban

A mindenkori keresztúri igazgató áldozatvállalása azonban nem teher, hanem örökség. Tisztában volt ezzel Pap Mózés maga is. A tanítás szent hivatása mellett az iskola szüntelen fejlesztésén is kellett fáradozni, elő kellett teremteni a szükséges anyagi eszközöket, olykor a puszta megmaradásért harcolni. Milyen sokatmondó az első igazgató, Szabó Sámuel finom iróniával telt megjegyzése, amikor azt nyilatkozta: „*ha a Generalis Consistoriumnak kedve lészen más professzorral boldogítani a keresztúri léendő gymnasiumot, nem leszek szerencsésének irigylője*”.²

Az igazgatónak minden fillérért, minden előrelépésért, arasznyi helyért küzdenie, sőt nélkülöznie kellett. Erre vállalkozott Pap Mózés, ezt a munkakört igyekezett tehetsége szerint teljes erejével és minden gondolatával betölteni, és sikerrel járt. Megválasztása után jegyzői és könyvtárosi megbízatásáról lemondott, majd azonnal hozzálatott az iskola továbbfejlesztéséhez. Már 1902-ben elindult az ötosztályos gimnázium hatosztályúvá való fejlesztését célzó munka. Tervek készültek új, megfelelőbb és tágasabb főgimnáziumi épület emelésére is. Ezt a kezdeményezést kellett folytatnia. Szívós kitartással számos levelet, újságcikket írt, beszédet tartott, vitázott, fontos személyeket győzött meg a terv nagyszerűségéről és kivitelezhetőségéről. A legfőbb nehézséget a hat osztályra tervezett gimnázium épületé-

Az 1914-ben átadott új iskolaépület, amelynek felépítésében elévülhetetlen érdemei voltak Pap Mózés igazgatónak

Tanári testület a végzős diákokkal 1895-ben.

Az első sorban jobbról a második a pályakezdő Pap Mózes tanár

nek tervezése és az új épület emelése jelentette. Hosszú évek kellettek ahhoz, hogy rávegye az egyház vezető szerepű tanácsosait az iskola épületének a régi telekről egy másik, a község központjához közelebbi, jobb fekvésű telken való elhelyezésére. Többen voltak a kétkedők, akik azt a véleményt osztották, hogy a régi helyen minél előbb építse fel az egyház a főgimnázium épületét, s ne hagyja el az építést 100 méter térférés kedvéért. A minél előbb és olcsóbban való építkezés eszméje állott szemben az új telekvásárlás, nyíltabb, szebb helyen való építés és vagyonérték-gyarapodás gondolatával, de egyúttal a nehezebben megvalósítható építkezés lehetőségével szemben is. Ennek az utóbbi gondolatnak volt valóságos fanatikusa Pap Mózes. Nyilvánvaló, hogy lelki szeme előtt már ott volt egy impozáns, modern, nagyvárosi iskolamodellt követő épület lehetősége, amely az intézmény jelentőségét és erejét küllemében is hangsúlyozhatná, ugyanakkor a polgárosodó kisváros szellemiségére is pozitív hatással lehetne. De elsősorban az oktatás színvonalának emelésére, az iskolai felszereltség bővítésére, az egészségügyi állapotok javítására, egyáltalán a jobb körülmények megteremtésére gondolt, amikor az új épület új helyen

Pap Mózes temetése a gimnázium épületéből 1940. május 30-án

való felépítésének fontosságát hangsúlyozta. A haladó szellemű, külföldet járt Pap Mózes 20. századi normáknak megfelelő iskolát és intézményt álmodott a keresztúri és környékbeli diákok szellemi épülése céljából, díszteremmel, külön zeneteremmel, tágas rajzteremmel és szertárakkal, könyvtárral. Kortársai szerint sem éjjel, sem nappal nem pihent mindaddig, míg nem sikerült az új telket megvásárolni.

„A székelykeresztúri gimnázium életében nagy esemény történt. Az egyház megvásárolta a Pap János-féle belső telket és a tantermek díszes épületét oda fogja emelni. Ezzel az iskola bevonult a városba, a város pedig gazdagodni és emelkedni fog egy szép utcával, amely rövid idő alatt

átalakítja az egész környéket.”³ Ezt követően a Pákei Lajos mérnök tervei szerint 1913 tavaszán elkezdődő építkezés és az építkezés költségeinek előteremtése okozott gondot. Végül a félmillió korona értékű összeg előteremtését az egyház alapjai biztosították.

A nyolcosztályúvá és egyben főgimnáziummá fejlesztés érdekében már 1912-ben kemény harcot indított, 1914-ben a VIII. osztály beállításához terveket készített, és végre megérte a pillanatot, hogy 1916-ban az első VIII. osztály érettségét tett. Az akkor készült tabló felirata jelzi az első világháborús történelmi pillanatot, a végzetek katonai egyenruhában láthatóak. Ez az év még egy szempontból kiemelkedő Pap Mózes pályáján: 1916 őszén, miután az igazgatóság tagjai menekülni voltak kénytelenek, az iskola mozgó értékeit Kolozsvárra szállíttatta, és ő maga az evakuálás után is heteken át a helyén maradt, jelenlétével, merész kiállásával sikerült távol tartania a katonai köteleket és a menekülő lakosságot a főgimnázium épületétől és annak berendezésétől. Az új iskolát, amelynek építéséért annyit küszködött, megvédte minden károsodástól. Ezért a cselekedetéért az igazgatóság a legnagyobb elismerését fejezte ki neki, és 1000 korona jutalomban részesítette.

Az iskola fennmaradásához azonban növendékek kellettek, s azoknak

megfelelő ellátása is szükségessé vált. Már 1908-ban elkezdődött a főgimnáziumi konviktus megszervezése. Igyekezett a főhatóságot annak szükségességéről meggyőzni. „*Maholnap a kisebb helyeken való taníttatás ily viszonyok között drágább, mint a nagy városokon a konviktussal bíró intézetekben*” – írja az 1909-1910. évi értesítőben.

A kegyes adakozókat és alapítványtevőket rábírta, hogy e célra adakozzanak, míg végül 1915 őszén az egykori igazgatói lakásban megnyílt a konviktus. Kezdetben ő maga szerzett be minden anyagot az élelmezés számára. Ez azonban az igazgatói munkakört annyira felszaporította, hogy később a konviktus ellátása gondnoki hatáskörbe került vissza.

1909-ben megszervezte és beindította az iskolai segítő egyesületet azaz a rendeltetéssel, hogy a szegény tanulóknak tanszert, könyvet, ruhát, élelmezést biztosítson. A segítő egyesület tagjai állandó adakozás által biztosították az egyesületet a kitűzött célok elérésében. Az egyesület 1920-ban szűnt meg. Minden gondját Pap Mózes viselte igazgatói állásának utolsó napjáig.

Nagy jelentőséggel bír munkássága az államsegély kieszközlésében is. Már Sándor János igazgató minden követ megmozgatott az államsegély megszerzése céljából. Pap Mózes még fokozottabb igyekezettel keresett meg minden tehetős egyházi embert és állami tényezőt szerződéses államsegély biztosítása érdekében az iskola részére. Végre 1908-ban ez az ügy is szerencsésen záródott. Az állam szerződésben biztosította a fenntartáshoz való hozzájárulást, kezdetben négy tanár fizetésének átvállalásával.

Az új iskola felépülése után a további rendezés, szépítés céljából játszóteret, futó- és ugrópályákat alakított ki, azokat kerítéssel vetette körbe, széleit fákkal ültetette be. Szorgalmazta a tanárok közt egymás óráinak látogatását, a tanároknak a szülőkkel való találkozását, a közös tanácskozásokat. 1909-ben Németországban járt tanulmányúton, majd 1911-ben Olaszországban töltött több mint egy hónapot tanári tanulmányi csoporttal. Emlékeit *Olaszországi utam emlékei* címen írta le az unitárius

főgimnázium 1911-12. évi értesítőjében. Igazgatósága ideje alatt szerkesztette az iskola évente kiadott értesítőit, ezekben tanulmányokat, beszédeket közölt: *Sándor János emlékének* (1909), *Széchenyi emlékünnepe* (1909), *Apróságok a múlt és jelen középiskolájából* (1912), *Szociális érzésre nevelés a középiskolában* (1912), *Nyolcosztályú főgimnáziumunk. Az iskola feladata a nagy idők nyomán* (1915), *Az élet képe a világháború előtt és a világháború 4. éve végén* (1918).

Fáradozása eredményeként 1908-ban megalakult a Keresztúri Pedagógiai Kör, amelynek tagjai voltak az elemi iskolai, tanítóképzős és főgimnáziumi tanerők is. *Pedagógiai Kör városunkban* és *Pedagógiai Körünk feladata* címen ismertette annak céljait és hasznát. Ismeretterjesztő előadás-sorozatot tervezett, és 1909-ben az első ilyen ülést meg is tartotta. A tanulóifjúság gyakorlati nevelése érdekében bevezette a tanulók kertészeti munkásságát, az 1914-15. tanévben néhány osztállyal a kerti munka gyakorlati megvalósításához fogott. Asztak, vetettek, kapáltak. Ő maga, hogy a jó példával elől járjon, nem elégedett meg a szellemi irányítással és fegyelmezéssel, hanem a testi munka fáradtságára is vállalkozott. Ugyanezen időben, 1914-15-ben megválasztották a polgári iskolai iskolaszék elnökének. Kidolgozta a főgimnáziummal kapcsolatos elemi iskola szervezetét. Közbenjárta a vármegyénél, hogy az intézeti épület előtti úttestet a község rendezze, és járdát készíttessen. Utánajárása eredményeként sikerült a tanítóképző szennyvízcsatornájába bekapcsolni a gimnázium rendszerét is.

Terveiben szerepelt egy földműves gazdasági iskola szervezése. 1918-ban tervet készített hozzá, azonban a hamarosan bekövetkezett hatalomváltás ezt a tervet áthúzta. 1920-ban bejelentette lemondását, ettől kezdve csupán a tanításnak élt.

Az oly sok küzdelem árán elnyert főgimnáziumi rang megtartásáért folytatott munkából Pap Mózes sok más társával együtt derekasán kivette a részét, még abban a súlyos élethelyzetben is, amely 1930 decemberében következett be a főgimnázium lefokoz-

zásának anyagi megfontolásból történő megszavazásával. Történelmi jelentőségű volt Pap Mózes indítványa, amelyben az újbóli társadalmi összefogásban bízva esélyt látott az iskola megmentésére. Ez a kezdetben megmosolygott indítvány azonban lehetőséget adott arra, hogy a felső tagozat fenntartására a vezetőség anyagi forrásokról gondoskodhasson, s a működéséhez szükséges anyagi fedezet előteremtésével biztosítsa a főgimnázium jövőjét. Karizmatikus személyiségének köszönhetően sikerült megnyernie értelmiségieket, iparosokat, kereskedőket, eklézsiákat, tehetősebb és szerényebb adakozókat, akik neve – a Pap Mózeséhez hasonlóan – mind beíródott az iskola 218 éves történetébe.

Élete utolsó 10 évében gazdálkodással foglalkozott, emellett a gimnáziumnak óraadó tanára volt, latin és görög nyelvet, valamint filozófiát tanított a felsőbb osztályokban. Fáradhatatlanul dolgozott: kint a földdel, bent az íróasztal mellett.

1940. május 28-án hunyt el. Péter Lajos tanár így búcsúztatta a főgimnáziumi épület előcsarnokából május 30-án: „*Pap Mózes a klasszikus nyelveknek érdemes tanára s a görög-római remekművek humánus szellemének és idealizmusának nemes szívű tolmácsolója, tanulónemzedékek hosszú sorának jóságos nevelője. [...] Mint a római katonát – akinek klasszikus példáját az ifjúságnak tanította, – Őt is csak a Mors Imperator szólíthatja el örhelyéről.*”⁴

Sándor-Zsigmond Ibolya

1. Pap Mózes 1910. április 8-án a gimnázium Széchenyi Emlékünnepélyén a tanulóifjúsághoz intézett beszédéből. In: *A székelykeresztúri unitárius gimnázium értesítője az 1909-1910. iskolai évről*. Szerkesztette Pap Mózes igazgató. Székelykeresztúr, 1910. 37.

2. Sándor János: *A székelykeresztúri unitárius gymnasium történelme*. Székelykeresztúr, 1896. 21.

3. *Unitárius Közlöny*, 1911. 8. sz. 144.

4. A mi halhatatlanjaink. In: *Unitárius Egyház*, 1940. 6. sz. 61.

Tasso első magyar fordítója

Nem egészen száz évvel ezelőtt Bálint Gyula Istvánt még a nagy és híres székelyek – Apor Péter, Barabás Miklós, Baróti Szabó Dávid, Bod Péter, Bányai János, Bolyai János, Cserei Mihály, Gábor Áron, Mikes Kelemen és Orbán Balázs – nevével együtt említi egy, a Székelyföldet és nagyjait bemutató kötet. És tették mindezt méltán, elismerve Bálint Gyulának a hazai irodalom szolgálatában kifejtett érdemeit. Munkásságáról ma már csak szűkszavú lexikonokban olvashatunk, nem szerepel iskoláink kötelező tananyagában.

Bálint Gyula István 1824. február 18-án született Csikkozmáson székely gyalogezredhez tartozó földműves családban. Tanulmányait szülőfalujában, majd 1835-től a csíksomlyói Ferenc-rendiek gimnáziumában végezte. Tanára, Bodó Sebestyén ferences atya, a magyar és latin ékesszólás professzora hatására választotta az egyházi pályát, és kötelezte el magát egy életre a költészetnek. Később Kolozsváron bölcsészetet hallgatott. 1845-ben lépett be a Ferenc-rendbe. Hittudományi tanulmányait a gyulafehérvári papneveldében végezte, majd 1849-ben Kolozsváron pappá szentelték. Két év tanítás után tábori lelkésszé nevezték ki egy lófő rendű székelyekből létrehozott ezredhez. A Coronini gróf által vezetett, 6. számú ezreddel közel tíz évet töltött Bukovina és Galícia városaiban, lelki vigaszt nyújtván a szülőföldjüktől távol állomásozó, kórházban szenvedő szé-

kely testvéreinek. Ezredével részt vett az 1859. évi itáliai és az 1864-es schleswig-holsteini háborúban, majd 1866-ban a porosz hadjáratban. Tábori főpapként 1864-ben porosz arany koronarendet nyert, később pedig az 1873-as jubiláris emlékérmeket kapta meg. Miután a szentszék engedélyével kilépett a Ferenc-rendből, a nagyszombati egyházmegyében szolgált plébánosként. 1871-ben nyugalomba vonult, Kolozsváron telepedett le, ahol életének hátralevő részét a költészetnek szentelte. A kincses városban érte a halál 1894 novemberében. Hamvait csak tíz év múlva szállították haza, s temették el szülőfaluja barokk templomának kertjében.

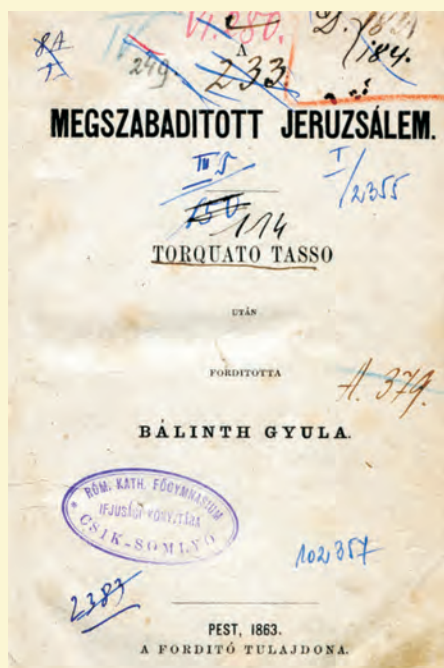
Tábori lelkészként önszorgalomból németül és olaszul tanult, szabadidejében német, latin és olasz műveket olvasott és fordított. Galíciai éve alatt leveleket, népies verseket írt, amelyeket kisebb-nagyobb hazai lapoknak küldött el Kozmási, Csíkkozmási vagy Alcsíki álnevek alatt.

Irodalomtörténeti jelentőséggel bírnak az olasz irodalomból fordított munkái. Közülük a legjelentősebb Torquato Tasso *Megszabadított Jeruzsálem* című eposza, mely az első kereszties hadjárat eseményeit dolgozza fel. A fordítás Bécsben jelent meg Gizella főhercegnő költségén és neki ajánlva 1863-ban. A mű fordítását galíciai tartózkodása idején kezdte és bécsi éve alatt fejezte be, csiszolgatta, hogy a legigényesebb olvasóknak is kedvébe járjon. „Sok élvét, gyönyört találtam a harcias, lovagias és szerelmes kort zengő remekműben, s így bele nem csüggedtem. Hanem a várakozásnak megfelelni, a mindig fejlődő, finomuló és néhol finnyás ízlésnek izes tápot is szolgáltatni volt a nehezebb feladat izolált helyzetemben” – vallotta Bálint Gyula István a mű előszavában. Tudatában volt annak is, hogy ismeretlen fordítóként szédületes magasságokra hágott, de mivel munkájával népének kívánt szolgálni, reménykedett, hogy „kedves hazám nem fogja szigorúan kárhóztatni szellemi iparkodásomat”.

Az eposz fordításának megjelenésére a korabeli magyar irodalom nagyjai is felfigyeltek. Az első kritikát maga Arany János írta a Koszorú című szépirodalmi lapban. Méltányolta, hogy volt bátorsága belevágni egy ilyen óriási munkába, dicsérte a fordító jó magyarságát és az általa használt szerencsés ki-

fejezéseket. Másrészt kiemelte, hogy Bálint Gyulánál a „műfordítói magasb, úgyszólván költői tulajdonok hiányának leginkább [...] Innen aztán, hogy fordítmánya nem tesz elég költői hatást, s nem képes Tassót zavartalan visszatükrözni”. Arany ugyanakkor nehezményezte, hogy az eredeti stanza helyett rímes hexameterbe ültette át fordítónk a művet. Ennek ellenére további munkára biztatta Bálint Gyulát, reményét fejezve ki, hogy az olasz költészet egyik kitűnő átültetőjévé válik.

Bálint Gyula Dante *Divina comedia* című művének teljes fordítását is elvégezte. De nyomtatásban csak nyolc ének jelent meg a Magyarország és Nagyvilág című lapban; a többi kéziratban maradt. Az olasz irodalom nagyjai mellett az antik római szerzőkkel is próbálkozott, Ovidius és Horatius munkáiból fordított. Szintén latinból fordította az aforizmákat tartalmazó kötetét, a *Szemelvények a régiek elmésen oktató, bölcs mondásaiból* című művét (Gyulafehérvár, 1871). *Phaedrus aeso-pi meséi* címmel 210 mesét szólamtatott meg magyarul (Kolozsvár, 1876). Német nyelvből Schiller, August Friedrich Ernest Langbein, Friedrich Martin von Bodenstedt munkáit fordította. Beck Károly német nyelvű költeménye alapján készült a *Jadwiga*, amely 1864-ben Pesten látott napvilágot. Bécsi tartózkodása idején (1860–1864) fordította le Lewald Tornister Büchlein-jét, amely *Katonai Táskakönyv* címmel jelent meg magyar nyelven.

Bálint Gyula sírköve szülőfaluja templomának kertjében

Úttörőnek számító fordítói munkássága mellett Bálint Gyula István négy évtizedes buzgó irodalmi tevékenysége idején számos saját költeménnyel is jelentkezett. A többségükben lírainak mondható költeményeiből gazdag érzelmes és gondolatvilág tárulkozik fel. Kedvelt témája Isten dicsőségének, nagyságának megéneklése, a haza s a nemzet dicső múltja és jövője. Gyakran foglalkozik az erő és az anyag, az anyag és a szellem, a mulandóság és a lélek, az ész és a hit kérdésével. Azt bizonygatja, hogy az Istentől elfordult és az anyaghoz tapadó szívnek nem lehet vigasztalása a földi életben, tiszta boldogságra csak Isten létének, a lélek halhatatlanságának és a mennyei jutalmazásnak hite nyújthat reményt. Epigrammaiban ítéletet mond a képmutatók felett, kigúnyolja a kicsapongó, fényűző dúsgazdagokat, a nagyszájú strébereket, a haszonleső, magukat népezéreknek titulálókat, az üres koponyájú cicomás úrfiakat.

Verseit kötetbe gyűjtve sosem adta ki, hanem számos lapban, politikai és szépirodalmi folyóiratban, élclapban és népszerűségben jelentette meg. A marosvásárhelyi Maros-Vidék és az Erdély című lap számára több éven át írt és fordított verseket. A gyulafehérvári Egyházi és Iskolai Lapban, a Szabad Egyházban és a Közművelődésben sok vallásos költeményt közölt. De írt a Székelyföld, Háromszék, Baloldal, Nemere, Ellenzék, Kolozsvár lapok számára is költeményeket. Legtöbb munkája a Magyar Korona, Magyar Állam s ennek melléklapja, a Szépirodalmi Kert oldalain jelent meg. A Borsszem Jankó és Bolond Istók élclapokban közölt satirikus verseket.

Rövid írásunkat Gyalui Farkas író gondolatával zárjuk, miszerint „*Bálint Gyula nem tartozott ugyan az irodalmi nagyságok közé, de erős nemzeti érzése, törekvése, hogy a magyar irodalmat csupán olyan idegennel gazdagítsa, mely klasszikus, és melynek átültetésével az irodalomnak szolgálatot tesz, folytonos önzetlen működése a magyar irodalom egyik legrokonszenvesebb szerény alakjává teszük őt...*”

Forró Albert

A homoródszentmártoni unitárius temető és régi sírkövei

Régmúlt életek nyomát őrzi néhány porosodó, mohával borított kő. Némák és csendesek, az idő hallgatásra bírta őket. De ha elég kitarótan kutatják, akkor megszólalnak, történeteket mesélnek. Történeteket mesélnek, amelyek egyben sorsok is, megannyi tragédia. Mesélnek aggastyánról, aki „*élt 104 évet*”, mesélnek Gábor Áronról, aki nem érte meg, hogy nagy legyen és híres, mint névrokona, pedig akár ismerhették volna is egymást. És mesélnek családi tragédiákról, elenyészett testekről, amelyeket már csak a „*setét bolt fed*”. Ezekből a történetekből szeretnénk most párat kiragadni, és megtörve némaságukat, elmesélni. Nem minden régi kő adta át titkait. Néhányukat az idő végleg és visszavonhatatlanul elnémította. Sajnos minden sírkő írásos oldala pusztul a legjobban; a betűk bevágásába télen belefolyik a víz, megfagy, majd szétfeszíti az egyébként is könnyen szétmálló homokköveket.

A sírjelek feladata az eltemetett nyughelyének jelzése, az elhunyt emlékének megőrzése. Az egyházközségi levéltár, valamint az anyakönyvek tanulmányozása által megkíséreltünk történeti forrásokat is gyűjteni az elhunytak sírkőleírásai mellé. A feliratok az esetek többségében jól kivitelezettek, sok esetben találunk ligatúrákat. Akadnak esetek, amikor teljesen gyakorlatlan sírkőfaragó keze munkája látható, amikor a sorvezetés bizonytalan, a helybeosztás rendezetlen. A leggyakoribb sírkőtípusok a téglalap alakúra kiképzettek, melyeknek általában a felső részük lekerekített.

A sírkövek közül kiemelkedik két koporsó alakú sírkő, tumba, mely elnevezés a középkori latinból származik, és sírra helyezett szarkofág emlékkövet jelent. Hasonlóak a környéken Homoródmáson, Székelyszáldoboson, Felsőrákoson, Baróton, Homoródkarácsonyfalván találhatóak, de Erdély más részein is szép számmal előfordulnak, így Kolozsváron a Házsongárdi temetőben, Gelejen, Magyarigen cintermében stb. Ezek fő-

ként korízlést jelző, általánosan használt, de inkább a módosabbak számára készített típusok.

Szentmártonban hasonló a templom nyugati részén található: kelet–nyugat tájolással, felső szélét farkasfogak díszítik, alsó felét sekély hornyolatok. Hossza 190 cm, magassága 47 cm. A sírkő Hajdú Kláráé, aki Bibarczfalvi Szabó János református pap házastársa volt. A lelkész a felesége halála után Parajdra telepedett át, ahol szolgálata utolsó éveiben (1790–1796) aktívan részt vett az új templom építésében.

déli oldal:

SZERELMETES TÁRSAM ITT
HADLAK
JESUSODNAK VISSZA ADLAK
BIBARTZFALVI SZ. JANOS REF.
PAP

északi oldal:

JESUS ITT VERED ARRARA
TARTS SZAMOT HAJDU
KLARARA
DIES JA 1788

A második tumba a kiszedett sírkövek között található (tehát már ki-mozdítva) a temető északkeleti sarkában. Hossza 193 cm, legnagyobb szélessége 48 cm, belesüllyedt a

Igényesen kiképzett sírkő a cinterem északi felében. Felirata már nem olvasható

Hajdú Klára koporsó alakú sírköve

földbe, jelenlegi magassága 32 cm. A felirat az 1847–1850 közötti gondnok nevét említi. Felesége Kádár Mária, ki 1897-ben, férje halála után egy 60 forint értékű úrvacsora kelyhet adományozott a gyülekezetnek.

déli oldal:

IT NYUKSZIK ID. KADAR
FERENTZ PORTETEME
KINEK 74 EV VALLA E
MULANDO VILAGON (L)
ELETE : SZULETET
1811be CSALADIT
ELRENDEZESE UTAN ELHUNYA
1885be
VID FEL EGI KIRALY LELKET
SZENT
KEZEDBE

északi oldal:

BEKESEGBEN LEFEKSZEM ES
ELALUSZOM MERT
TE URAM EGYEDUL ADSZ
BATORSAGOS
LAKAST ES LELKEMNEK
ORSZAGODBAN ÖRÖK
NYUGODALMAT

A malomkő sírkőként való másodlagos felhasználása érdekes színt foltját jelenti a szentmártoni anyagnak. A kő közepén kónuszosan átfúrt, erőteljes kopásnyom van rajta. Felső része ívesre faragott. Ez a temető déli részén található, a cinteremfalon kívül. 101 cm széles, a lyukátmérő 7,5 cm, vastagsága 5 cm, 55 cm áll ki a földből. Közepére egy keresztet vésnek, amelynek felső része mára már letört. Felirata:

1833(?)

EROS JANOS
ELT 104 ESZTEN
DOT

Ez a malomkőből készített sírkő az áttört, a gyertyaégetésre alkalmas hellyel kiképzett darabok közé tartozik. Közeliében található egy hasonló példány, amely szinte teljesen a földbe süllyedt, letört, feliratából nem sok olvasható.

A harmadik hasonló áttört darab az előző kettőtől nem messze, északkelet irányban található. Méretei: 87 cm széles, 7,8 cm vastag, a lyuk átmérője 18 cm. Részben elsüllyedt, jelenleg 70 cm van a földfelszín fölött. Ennek felirata:

1842

E SIRBAN NYUGUSZNAK
HAROM ARTATLANOK IST/V
N MOSES JULIANA KERES
ES MIKLOS KISDEDJE GYTES
T PORAI

Mindhárom gyerek himlőben halt meg. A sírkövön jelzett esztendőben nagy járvány pusztított, a faluban mintegy 18 gyerek vesztette életét.¹

Hasonló tragédiáról tanúskodik egy másik sírfelirat, amely szerint egyszerre három testvér veszíti életét. Ez esetben az anyakönyvek is némák maradnak, mint a sírkő, amelynek felső része letört, felirata jelentősen megrongálódott, jelenleg kidőlt állapotban van.

Méretei: vastagsága 24 cm, szélessége 45 cm, hossza 80 cm. Felirata:

1866

HAROM TESTVER
NYUKSZIK E TE
METO SIRBA
(???) PET
ER ES KEDVES
LASZLOJA

Az unitárius temetőbe, mint láthatuk, református előkelőségeket is temettek. Így találjuk itt a Borsai Nagy család egyik tagját. A familia eredetileg Fehér vármegyében volt birtokos. A Fehér vármegye élén álló főispán kétszer nősült, és mindkét esetben igen előkelő házastársat választott: előbb derzsi Petki Erzsébetet, majd Toroczka Katát vette feleségül. Feltehetően az ő fia, György házasodik be a bögyözi Farkas családba, nőül véve Krisztinát.² Ennek a családnak az egyik női leszármazottja, Terézia ment férjhez Gyárfás Zsigmondhoz, közös gyerekük 1815-ben született. A fiút Lajosnak nevezték el. Terézia 1830. december 16-án gutaütésben meghalt. A temetést férje is csak pár hónappal élte túl, 1831 márciusában vérhasban 40 esztendősen elhunyt. Az ő sírkövét nem találtuk meg a temetőben. Terézia sírköve a cinterem délnyugati felében van. Magassága 100 cm, szélessége 85 cm, vastagsága 35 cm, háta domború. Felirata:

1830

BORSAI TERESIA TESTET
FEDEZI E SEFT BOLT
KINEK KESERGI ELEST(T)?
GYARFAS SIGMOND AKI
VOL/(T)?
FERJE 20 S NEGY ESZTENDO/KF
ELT T/SAK HARMINTZ 8
EVEKIG

A mohás sírkövek között megtaláljuk a gyülekezet elhunyt lelkészeinek állított emlékeket is. Hasonló található a templom déli szélénél. Maga a kő kidőlt, hossza 90 cm, szélessége 50 cm, vastagsága 20 cm, felső része lekerékített.

1871

IT NYUKSZIK
T. TSEREI MO
ZES URUNITA
RIUS PAP
ELT 50 EVET

1866
IT NYUKSZI VE
RES ROZSALIA
TSEREI MOZE
S NO 34 EVES KO
RABA FT ESEF
SIRBOLTBA

1871 márciusában az idős Cserei Mózes pap, aki 1837-től állt a szentmártoni egyházközség élén, 50 esztendőskorában elhalálozott. Temetési költsége 21 forint 66 krajcárt tett ki.³ Ekkor az espereshez azzal a kéréssel fordult a presbitérium, hogy amíg új papot nem választ a gyülekezet, addig a papi szolgáltra ideiglenesen nevezzen ki valakit. Az átmeneti időszak nem tartott sokáig, ugyanis május 29-én a püspök ki is nevezte a gyülekezet új lelkészét, Dombi Mózeset. A másik sírkő a pap feleségéé, Veres Rozáliáé. Ez is a templomtól délre található. Ennek hátoldala nincs kifaragva, hossza 68 cm, szélessége 48 cm, vastagsága 26 cm.

A temetőkertben találunk érdekes sírköveket is. Ilyen a Gábor Ároné, aki feltehetően Gábor Ferenc és Deák Mária fia volt. Gábor Ferenc 1832-ben nemes adakozásában elkészíttette az új szószék karzatát.

A sírkő félkör alakú, alja törött, szélessége 91 cm, jelenlegi hossza 49 cm, a cinterem délnyugati sarkában található:

1841
IT NYUKSZIK GA
BOR ARON AKI 6
EVEKET ELT

A középkori hagyományoknak megfelelően a szentmártoni gyülekezet temetője is a templom környezetében helyezkedett el. Ekkor nem csupán a templom köré, hanem magában az épületbelsőben is igen nagy gyakorisággal temetkeztek.

A templombelsőben való temetkezésre vonatkozó első tiltó rendelkezésre 1614-ből van adatunk.⁴ A tiltásokat a későbbiekben nem mindig tartották be. 1690-ben a tatár támadás során elhunyt Bíró Gábor testét szintén a templomban helyezték örök nyugalomra. A rendelkezéseket, úgy tűnik, az elkövetkező évszázadok során is sorozatosan megszegték, hiszen még 1834-ből is találunk utasítást, amely tiltja a templombelsőbe való temetkezést: „nem engedvén meg a felséges Rendelesek a temetkezést a mezőről a faluba be hozni, parantsoltatik, hogy a templom mezeire senki halottját temetni ne merészelje büntetés alatt”⁵.

A temetőkertbe temetkeztek a szentmártoniak mellett a leányegyházak tagjai is. Nekik külön rész volt fenntartva. 1625-ben, amikor a templom erődítésén összekülönböznek a filiák és az anyaegyház, a kis egyházak tagjai követelték, hogy a temetőkert rájuk eső részébe szabad bejárási joguk legyen, illetve, hogy oda ne építkezzenek a szentmártoniak, mivel ott őseik pihennek.

Az erődítést követően a belső épületek eléggé leszűkítették a kerítőfalon belüli területet, ezért fokozatosan a külső részekre kezdtek temetkezni. 1851-ben e terület bekerítését rendelte el a vizsgálószer: „a temetkező hely

külön saját birtoka a megyének a Templom várfala mellett, melybe más felekezetűek is temetkeznek engedélyezés mellett. Ezen temető mind a holtak iránti kegyelet, mind sajtósági tekintetéből multhatatlanul kemény sántzal, gyepűvel békeritessék”. Következő évben „hátul sántzal s arra ültetett élő gyepűvel, elől nagy kapuval el látott deszka kertel bé kerítettett”. 1861-re már ez a temetőrész is betelt: „a használatban levő temetkező hely már annyira tölt elődök poraival, hogy minden sirgödör kiásásakor a holtak csontjai hányatnak ki”. 1866-ban az újonnan nyitott temetőhöz „Dombi Mózes, Kolesa Mihály gör. egyh. hitű tulajdon szántóföldjükből egy-egy darabocskát szakasztottak s az eklézsia birtokába adták”. Ennek újbóli bekerítését 1871-ben rendelte el a vizitáció: „az eklézsiai temető kertek a községi határtól sántzal való elválasztása és illeg békerítése a lehető leg rövidebb idő alatt a presbitériumnak felelet terhe alatt megrendeltetik”⁶.

1877-ben a templomkerítésen kívül eső temetőkertre rostélyos kaput rendeltek zsindeföldél alatt, melynek elkészítéséért 2 forint 96 krajcárt fizettek, deszkáért pedig 6 forint 20 krajcárt.

Az említett temetőt még napjainkban is használja a gyülekezet. A régi, 19. századi, már részben elsüllyedt sírköveket az egyházközség kiásatja és a temetőkert északi felében, a községi ház mögött gyűjti össze. Számos, már részben eltemetett sírkő még az eredeti helyén áll.

**Nyárádi Zsolt
Zólya Levente**

1. Román Országos Levéltár Hargita megyei Ki- rendeltsége, Csíkszereda. F 47. Anyakönyvek 1779–1847. 363.

2. Bicsok Zoltán: *Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár Csíkszeredai Igazgatóságának kezelésében. Örökségünk*, II. évf. (2009) 4. sz.

3. Unitárius Egyházközségi levéltár (továbbiakban HUEKL) *Magyar Tanács jegyző könyv 1846–1888*. 11. kötet, 76-77.

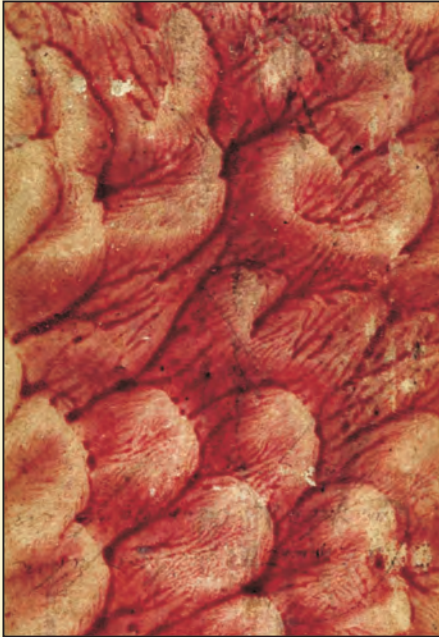
4. HUEKL. irat / 1783.

5. HUEKL. Az Homorod Szent Mártoni Unitária Ecc- lésia Protocolluma mely készítettett Déák András curátorságában Springer Josef által 1809–1846. 116.

6. HUEKL. Magyar számadás jegyzőkönyv 1847– 1897. Lásd az illető évek bejegyzéseit.

Kerekes Miklós elhunyt gyerekeinek sírköve

A színes papír történetéből

Előállítási folyamatának és a felhasznált nyersanyagoknak (rostos fa(kéreg), nád, gabonaszár-őrlemény, tépett rongy vagy selyem) betudhatóan, az első kézi merítésű papírok valószínűleg már eleve enyhén színesek lehettek önmagukban. Kifehérítésük további és későbbi igénynek, illetve eljárásoknak tulajdonítható. Most indított sorozatunkban mégis a felületükön utólag színezett, festett papírokról szólnunk, azokról, amelyek további feldolgozás vagy használat érdekében készültek.

Papírjaink a színezés, festés tekintetében lehetnek egyszínű papírok (színezett merített, egyszínű húzott) vagy többszínű papírok (kézzel festettek, nyomómintások, géppel festettek).

Az alkalmazott eljárások és az ezekből adódó megnevezések tekintetében lehetnek csirizes (ragasztós) papírok, úgymint ecsetelt, spricelt, gyűrt, nyomómintás (dúróval festett), illetve ezek kombinációja. Számtalan változattal és megnevezés alatt fordulnak elő a márvány(ozott) papírok, mint például a (fél)drágakövek csiszolatához hasonló képet mutató, japán eredetű, *lebegő tinta* jelentésű (sue-me-NAH-gah-she) „*suminagashi*” papírok, vagy a perzsák és törökök által művészeti szintre emelt „*ebru*” (felhős/tarka) papírok, melyek az egész világon elterjedtek. A márvány(ozott) papír Európában sokáig „törökpapír” néven volt közismert, de ma is használjuk a kifejezést. Egyedi, megismételhetetlen darabok ezek. Kézi munkával készülnek, ettől még értékesebbek. Megnevezésük az alkalmazott technikára, a víz felszínén lebegve terjedő festékfoltokra utal. A bonyolultabb technikát feltételező színes papírok közé tartoznak a korábban említett nyomómintás papírok, illetve azok továbbfejlesztett változatai, a fémese vagy metalizált bronzfírnisz papírok. A brokátpapírok aranyozott, ezüstözött, bronzozott, festéktamponált dombornyomású papírok. Egy különleges – a Távol-Keleten közkedvelt és manapság számos gyakorlati alkalmazást nyert – papírfestési eljárás eredményeként születtek a színes stencilezett papírok.

A színes papírokat a köznapi, de a művészi igény is szülte. A legkülönbözőbb formákban, a legkülönbözőbb helyeken használták őket, belső és külső felületek borítására egyaránt. Megtaláljuk őket *ládákon* (utazóköferek, levelesládikók, dobozok, kazeták, skatulyák), *bútorokon* (szekrények, fiókos szekrények, komódok, fiókok, ajtószárnyak), *hangszereken* (spinét, csembaló, harmónium), *falakon* (tapéták, falitáblák), *használati eszközökön* (szelencék, tokok, legyezők, ékszerek, képeretek, térelválasztó elemek, órák) és legfőképpen a *könyvkötészetben* (kötéstáblák külső borítása, előzékpapírok). Ezért a leg-

régebbi, a legszebb és a legtöbb történelmi színezett, festett papírt főleg könyvtárak régi gyűjteményeinek könyveiben leljük fel. A könyvkötészetben különböző műszaki eljárással készült papírokat használtak, a tiszta fehér mellett az egy vagy több színnel színezetteket egyaránt. A könyvnek lényeges és esztétikailag nem elhanyagolható eleme a kötéstábla, amelynek több változata ismert. A kötéstáblákon alkalmazott borítópapírok vagy a kötéstáblát a könyvtesttel összekötő színes előzékpapírok közül a csirizes színes papír kerül bemutatásra ez alkalommal.

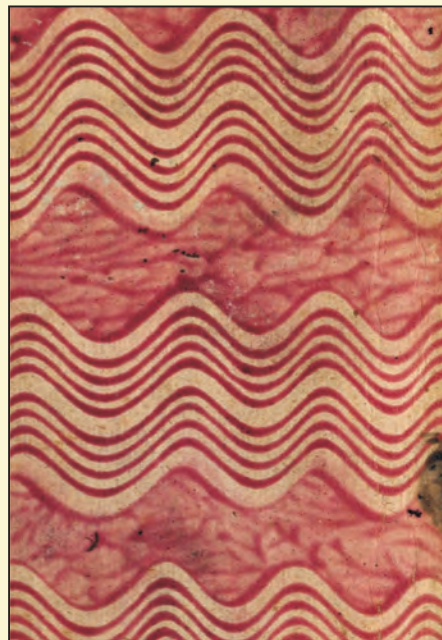
A csirizes festésű papír

A 16–18. században főleg, de akár napjainkig is, az eléggé drága import márványpapírok kiváltására jelentek meg a csirizes festésű papírok, amelyek a csirizben (gabonaliszt vagy keményítő sűrűbb vizes főzete) feloldott festék(ek) papírra történő felhordásán, majd megszáritásán alapulnak. A papír rostszerkezetébe beivódott és már megszáradt festék többé már nem, vagy nehezen oldódik fel vízben. Ezért válik könyvkötészetileg hasznosítható papírrá. Ezek is egyedi darabok, mintázatuk, színezetük többféle, általában megismételhetetlenek, legfeljebb utánozhatók. Bármely könyvkötő saját maga előállíthatta, de azért voltak ismert és elismert műhe-

lyek is, amelyeknek papírjai magas szépérzékről tanúskodtak, szín- és mintavilágukban rendkívüliek, kifinomultak, elegánsak és igen keresettek voltak. Méltán váltak a márványozott papírok versenytársává. Egy igen elismert műhely terméke az ún. „Herrnhuter” név alatt ismert csirizes (ragasztós) papír, s többnyire, mint minden szakmában, ennek német szakkifejezése, a „Kleisterpapier” (angolul „paste paper”) a nemzetközi szóhasználatba is bevonult. E csirizes papír a Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700–1760) által kezdeményezett és berthelsdorfi birtokán fenntartott testvéri ökumenikus vallásközösség, a „Herrnhuter Brüdergemeine” cseh-morva származású nőtagjai keze munkáját dicséri.

A vízben oldódó színezékekkel elkevert kellő sűrűségű csirizt (tapétaragasztót) könnyen fel lehetett hordani az enyhén megnedvesített papír felületére. Az előnedvesítést a papír vete-medésének elkerülése és a festékfel-szívódás lassítása indokolta. A színfelhordás határozott, gyors mozdulatokkal történt, legegyszerűbben széles ecset vagy szivacs segítségével. Ha így hagyták megszáradni, akkor egyszínű papírt kaptak. Míg a szivaccsal felvitt szín egyöntetű felületet képezett, addig az ecset szálalás nyomot hagyott maga után. Ezt a kis szépérzékkel megáldott könyvkötő vagy nyomdász(inas/segéd) a maga és a papír javára tudta fordítani. Az ecset formájának, szőrzete keménységének, sűrűségének vagy hosszának kiválasztásával, egyszeri vagy ismételt, enyhébb vagy erősebb nyomásával, jól meghatározott irányban történő, egyenes, hullámzó, köröző, vagy minden rendszert nélkülöző mozgatásával különböző nyomokat tudott hagyni a papíron. Egy másik, gyakran alkalmazott megoldásnak különböző tárgyak használata kínálkozott. Bármely egyszerű, akár improvizált tárgy, eszköz (természetes szivacs, fésű, ecset, toll, spatula, kefe, fogazott kartonlap, pálcika, kanál, villa, rongy, spárga, összegombolyított papír stb.) alkalmas volt, amellyel a még meg nem száradt, nedves, képlékeny csirizes felületen nyomot lehetett hagyni. De ott volt az alkotó tíz ujjja is. És csak egyszer kellett a ragasztós felével vé-

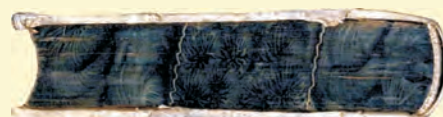

letlenül egymásra borult, a ragasztó kohéziós erejétől sercegve szálasan vagy hólyagosan szétváló két papírt széthúzni, hogy rádöbbenjenek az így keletkezett (szimmetrikus) mintázat szépségére. A következő lépés kézenfekvő volt tehát. Most már az így létrehozott alappapírra alkalmazták az előbb felsorolt beavatkozásokat. A színekkel való játszadozás (azok foltokban való elhelyezése) tovább bővítette a kézi festésű papírok tárházát. Az említett eszközökkel elmozdított, más és más pigmenteket hordozó, egymással keveredő csirizrétegek adták a papíron megjelenő különböző színeket, míg az árnyalatokat a még nedves, megszáradó csiriz vastagsága határozta meg. A vékonyabb réteg világosabb, a vastagabb réteg sötétebb színárnyalatot hozott létre. A papírra vagy alája tett sablonok által körvonalazódott szintöbbslet is bővít(h)ette a képi hatást. Úgyszintén a különböző vagy egyszínű, csirizes felükön összeborított lapok közé helyezett – az ívek szétválasztása előtt/után kihúzott – fonal/spárga, akárcsak az összeborított lapok fonákjára gyakorolt vaknyomás. Továbbá az amúgy is kéznél levő, a könyvkötészetben addig is használatos fémbélyegzők, görgetők és nyomóminták kipróbálása is sikerrel járt. És ez még mindig nem mérítette ki a skálát. A már előzetesen színezett papírt akár újabb festékezési eljárásnak lehetett alávetni. Mindezek együttes vagy összetett használata szülte a már említett iskolateremtő Herrnhuter típusú csirizes festésű színes papírokat. Mindezen lehetőségek ötletes használata kölcsönözte minden egyes csirizes papír egyediségét és különlegességét. Változatainak – akárcsak a többi színes papír esetében is – csak az emberi képzelőerő szabhatott határt. Ezt a festési eljárást gyakran alkalmazták a könyvtest metszései díszítése során is. Az eddigi legrégebbiről fennmaradt, bizonyítottan ragasztós eljárással készült európai színes papírt egy 1430 körüli kártyalap (*Kiebitzpapier*) hátán találták. Az eredetiségre törekvő egykori könyvkiadók, nyomdák, illetve könyvkötők gyakran folyamodtak ilyen papírokhöz. Ma is használatosak. A mellékelt illusztrációk által egy pár székelyföldi múzeumi könyv-

tár könyvei(be)n található, szerényebb kivitelezésű, erdélyi, magyar, de gyakran külföldi (pl. németalföldi) származású csirizes papírt mutatunk be.

Róth András Lajos

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 12.

A Csíki Magánjavak iratai (II.)

A Magánjavak a közjó szolgálatában

Az 1909. évi alapszabály szerint a Csíki Magánjavak célja olyan intézményeket létesíteni, fenntartani és segíteni Csík vármegye területén, amelyek a földművelés, kézmű- és gyáripár, bányászat, kereskedelem emelésére és a nép oktatására szolgálnak, azontúl ösztöndíjakat és segélypénzeket adományozni, valamint olcsó kamatlábú kölcsönöket nyújtani, és ezáltal a csíki székelyeket anyagilag támogatni.¹ Ennek megfelelően a Csíki Magánjavak elsőrendű feladatának a kultúra fejlesztését és terjesztését, illetve az új gazdasági követelményeknek megfelelni tudó emberanyag kiművelését tekintette. Sokat áldozott a csíki oktatás színvonalának emeléséért mind az iskolaépítések által, mind a már meglévő intézmények felszereltségének bővítése, diákjainak ösztöndíjakkal való támogatása révén.

A közoktatást és a művelődést szolgáló építkezések sorában az első nagyobb szabású vállalkozás a csíkszeredai Polgári Leányiskola felépítése volt (1890–1891), majd a Római Katolikus Főgimnázium csíkszeredai épülete következett (1909–1911), amelynek építkezési költségeit a magyar állammal és az Erdélyi Római Katolikus Státussal közösen fedezte. Id. Pál Gábor főgimnáziumi igazgató javaslatára a Magánjavak 1913-ban árva- és szeretetházat létesített Csíksomlyón, s ennek céljára megvásárolta a Csíkszeredába beköltözött katolikus főgimnázium épületét, majd a továbbiakban is fedezte az intézmény teljes működési költségét. A vármegye iskolái közül rendszeres támogatásban részesült a főgimnáziummal fejlesztett gyergyószentmiklósi Polgári Fiúiskola, valamint a szintén gyergyószentmiklósi Fogarassy Mihály Leánynevelő Intézet is.

A Magánjavak fontos szerepet vállalt a székelyek előmenetelének támogatásában tanulmányi ösztöndíjak biztosítása által is. A kizárólag pályázat útján elnyerhető támogatásra csak a Magánjavakhoz jogosult, tehát a vármegyében született és lakó székely családok gyermekei tarthatnak igényt, a Lóbeszerzési alaphoz származó ösztöndíjat pedig a huszárcsaládok leszármazottai pályázhatták meg. Sok más támogatott mellett a Magánjavak ösztöndíjasai voltak diákkorukban László

Dezsó és Pál Gábor későbbi ügyvédek, az Országos Magyar Párt parlamenti képviselői, Antal Áron csíkszeredai főgimnáziumi tanár, Endes Miklós történész, jogász, Balás Jenő bányamérnök, Csibi Lőrinc, a selmecbányai akadémia tanszékvezető tanára, Köllő Miklós, Nagy István, Szapos Sándor és Márton Ferenc képzőművészek.

A vármegye kulturális és társadalmi életének fellendítéséhez a Magánjavak a csíkszeredai Vigadó felépítésével (1904) járult hozzá, mely épületben kaszinó, kávézó, vendéglő is működött, de kártyaszobákat és vendégszobákat is kialakítottak. Színháztermében az első világháborút megelőző időszakban Csíkszereda első mozgóképszínháza működött.

Elévülhetetlen érdemeket szerzett a Magánjavak a közegészségügy támogatása területén is, hiszen jelentős összegeket fordított a csíkszeredai kórház bővítésére és felszereltségének fejlesztésére.

Az eddig vázolt közhasznú támogatások mellett a Magánjavak vezetése kötelességének tartotta, hogy az 1916-os román betörést megszenvedő csíkiak talpra állását is támogassa, e célból 1918 januárjában 200 ezer koronát (150 ezret a megyeszékhely lakóinak és 50 ezret a többi helységnek), valamint 40 ezer köbméter épületfát ajánlott fel az épületekben károsult lakosságának.²

A vagyon kisajátítása

„A román impériumnak Csík vármegyére való tényleges kiterjesztése után... a Csíkmegyei Magánjavak vagyona állandóan szálka volt a román állami közegek s főképpen a prefektusok szemében, s sokszor történt kísérlet arra, hogy erre a vagyona kezét tegyenek”,³ azonban az 1909-es alapszabály azon kitétele, hogy magánjellegű és nem vármegyei javakról van szó, rövid ideig megmentette a vagyongörcsőtől a kisajátítástól.⁴ Aztán 1921-ben megszületett az új agrártörvény, amely a Magánjavak erdeinek közel felét kisajátította. Jellemző a földtörvény végrehajtásának etnikai motivációjára, hogy a kisajátítás alól mentesült a naszói román ezred vagyona, utóbb pedig a Karánsebesi Román Határőrvidéki Alap is.

Első körben kisajátítás alá esett 34 146 hold birtok, majd 1923. február 26-án miniszteri jóváhagyásban részesültek az Agrár Bizottság korábbi évben kelt kisajátítási határozatai is, melyek nyomán 1923 áprilisában a román kormány a Magánjavak Igazgatóságát feloszlatta és a megmaradt vagyont is birtokba vette. A Magánjavak vezetése beadványban tiltakozott az Agrár Bizottság törvénysértőnek minősített eljárása miatt. Az érvelés tulajdonjogi vonatkozásában a beadvány szerzői azt hangsúlyozták, hogy a Magánjavak tulajdonjoga a csíki székelyeket il-

A Vigadó épülete archív felvételen

A csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium épülete archív felvételen

leti meg és nem a magyar, majd utóbb a román államot; eljárásjogi szempontból pedig hivatkozási alapot az jelentett, hogy az Agrár Bizottság döntése meghozatalakor nem a kisajátítás, hanem a tulajdonjog kérdésében döntött, ami nem tartozott a hatáskörébe, tehát határozata törvényellenes.⁵ Alexandru Constantinescu földművelésügyi miniszter válasza az egyik ilyen tárgyú parlamenti interpellációra önmagáért beszél: „A román történelemnek örökre dicsőséges napja marad az a nap, amikor e vagyont az állam minden kártalanítás nélkül elvette”.⁶

Az elkobzást követően a román állam gyorsan hozzálátott a vagyon nemzetiségpolitikai szempontok szerinti hasznosításához: a havasi javak felosztásra kerülő területének 80%-át a megye északi részén fekvő, túlnyomóan román lakosságú Bélbor, Holló, Békás, Tölgyes községek és a Ditróhoz tartozó Hodos, Várhegy és Salamárs román falvak kapták, ugyanakkor a megye déli részén fekvő birtokrészből a Csíkszentmárton közelében fekvő területeket Kóstelek és Csügés kapták meg.⁷ Az állami kézben maradt 28 ezer holdnyi tartalékbirtok sorsa a letarolás és az eladás lett.

A havasi javakhoz hasonlóan 1923 után az ingatlanok is a románság céljait szolgálták. A Polgári Leányiskolát 1927-ben megszüntették, és helyette létrehozták a Petru Rareș román tannyelvű algimnáziumot, amely 1940-ig működött. Az Árvaházat az állam fenntartotta ugyan, de elemi iskoláját román tannyelvűvé alakította. A Mikó-várat a román hadsereg számára kaszárnyának foglalták le, az egykori Ezredparancsnokság (a mai fül-orr-gégészeti) épületébe közhivatalok, a Vigadóba az ASTRA román közművelő-

dési egyesület Csík megyei szervezete költözött be, a borszéki villába pedig minisztériumi (nyilvánvalóan nem magyar) hivatalnokok jöhettek üdülni. A csíkszeredai Gazdasági Felső Népiskola – noha állaga ezt nem indokolta volna – lebontásra került, helyén pedig a Magánjavak erdeiből kapott faanyag értékesítéséből származó pénzen – és amint Pál Gábor keserűen megjegyzi: „éppen a vármegyeház közvetlen közelében”⁸ – felépült az ortodox templom.

Harc a visszaszerzésért

A kisajátítás és a vagyon elkótyavetyélése miatt a Magánjavak vezetése és az erdélyi magyar politikai érdekvédelem az 1920-as évek folyamán számos beadványt terjesztett a román kormány és a parlament elé, mindhiába.⁹ A hatóságok sokáig sikerrel akadályozták meg, hogy az ügy nemzetközi fórumok elé kerüljön: Gaál Endre igazgató 1923-ban szerkesztett beadványából például negyvenháromezer példányt kobozott el a Siguranța.¹⁰

Annak ellenére, hogy a Magánjavak ügye számtalanszor képezte politikai alkuk tárgyát, napirenden szerepelt a csucsi paktum (1923) megkötésekor, de az Alexandru Averescuval (1927) vagy a Iuliu Maniuval (1928) való egyezkedések során is, a politikai út semmilyen eredményt nem hozott. Ilyen előzmények után fordult Pál Gábor és Balogh Artúr jogorvoslatért a Népszövetséghez, és utaztak hétszer is Genfba a Magánjavak ügyét előadni. De az 1929. június 25-i petíció és az azt követő több pótbeadvány¹¹ sem vezettek a remélt eredményre: már az ügy megoldására hozott népszövetségi döntés is félmegoldás lett volna, ráadásul ennek végrehajtását a román hatóságok ügyesen ki is kerülték. Az ügyet vizsgáló népszövetségi tanács 1932. szeptember 27-én

tette közzé határozatát, mely szerint visszaállítandó a Magánjavak régi igazgatósága, a román állam pedig vissza kell szolgáltassa a városi ingatlanokat, a borszéki üdülőházat, illetve a havasi javakból 11 659 holdat, továbbá az állami kezelésben lévő román algimnáziumba (egykori Leányiskolába) és az Árvaházba újra be kell vezetni a magyar tanítási nyelvet. A kormány az 1934. július 3-án elfogadott *A Csíki Javak fölötti vitás ügy felszámolása* című törvénnyel¹² véglegesen kívánta rendezni az ügyet, de csak abban az esetben tett volna eleget a népszövetségi határozatnak, ha az Igazgatótanács egyszer és mindenkorra lemond a vagyon többi részéről.¹³ A vezetés nem volt hajlandó ilyen nyilatkozatra és a továbbiakban is fenntartotta a teljes vagyonra vonatkozó tulajdonigényét, ahogy azt már a korábbi egyezkedések folyamán, 1931-ben is megfogalmazta: „E vagyont a kormány elvehette erőszakkal, és megtarthatja továbbra is, mert hatalmában áll, de arra sohasem vehet rá bennünket, hogy a csíki székelység nevében a vagyon tulajdonjogáról és rendeltetéséről egészben lemondjunk, és a vagyonelkobzással elkövetett súlyos jogtalanságot e lemondással minden időkre megváltoztathatatlaná tegyük”.¹⁴ A román kormány 1934. évi és későbbi nyomásgyakorlásaira utóbb Pál Gábor így emlékezett: „Ezt a nyilatkozatot a leghatározottabban megtagadtuk, s így a vagyon azon része is a román állam birtokában maradt, melyet a román állam visszaadni ígért”.¹⁵ A Magánjavak ügyében született törvény megjelenését követően az Igazgatótanács újjáalakult. A Györgypál Domokos, Kováts Károly, Ábrahám József, Gál József, László Dezső, Benke Antal, Pál Gábor, Kolumbán József, Zentai Ernő összetételű tanács, illetve Gaál Endre igazgató egy ideig pert fontolgattak a román állam ellen, majd elálltak ettől és hosszán elhúzódo tárgyalássorozatba bocsátkoztak a román hivatalosságokkal, számottevő eredmény nélkül. 1939. március 16-án Györgypál Domokos, az Igazgatótanács elnöke levélben fordult gr. Bánffy Miklóshoz, a Magyar Népközösség elnökéhez, hogy közvetítsen a Magánjavak képviselői és Silviu Dragomir miniszter közötti tárgyalásokban, az ügyben azonban a második bécsi döntésig (1940. augusztus 30.) már jelentős előrelépés nem történt.

Észak-Erdély visszatérését követően a csíkiak nagy várakozással tekintettek Budapest felé, onnan várták a Magánjavak ügyének megoldását is. A Fővezetés 1940. október 29-én Pál Gábor miniszteri megbízottal ruházta a Magánjavak ideiglenes igazgatásának feladatát, aki hamarosan ki is dolgozta előterjesztését, mely-

ben a Magánjavak önkormányzati szervezetének visszaállítását (egy új alapszabály alapján megválasztandó igazgatótanács megalakulásáig az 1934-ben megválasztott Igazgatótanács vagy az 1919. évi Húszas Bizottság megerősítését, illetve kooptálással történő bővítését), vagyoni kérdésekben pedig az 1923. évi törvénytelen elkobzás semmissé nyilvánítását, valamint az azt megelőző állapot visszaállítását javasolta. A jogosultság tekintetében vitatta mindkét alapszabály erre vonatkozó megfogalmazásait, és azt javasolta, hogy a „Csikmezei székely volt határőrök vagyonszékelye” mint jogi személy volna elismerendő.

Végül 1941 augusztusában megtörtént a Magánjavak jogi helyzetének rendezése, a vonatkozó kormányrendelet azonban több kérdésben is szembement a Pál Gábor által megfogalmazott javaslatokkal: a vagyonnak csupán az a része került vissza telekkönyvileg a Magánjavak birtokába, amelyet a román állam tartalékként kezel, a vezetés kérdésében pedig arról rendelkezett, hogy a törvényhatósági bizottság egy nyolctagú igazgatótanácsot kell válasszon, melynek elnöke Csík vármegye alispánja lesz. Ezt követően, 1941. november 29-én Pál Gábor benyújtotta lemondását Bárdossy László miniszterelnöknek, illetve Hóman Bálint miniszternek.

Úgy tűnik, a Magánjavak helyzetének 1941. évi rendezése mégsem volt végleges, hiszen a magyar kormány még 1944-ben is a szabályozással foglalkozott: Lakatos Géza miniszterelnök a hivatalba lépésének másnapján, 1944. augusztus 30-án újabb rendeletet bocsátott ki a Magánjavak igazgatása ügyében, ennek azonban a gyakorlatban már nem volt hatályossága. A visszaálló román igazgatás alatt az 1940 előtti állapotok tértek vissza.

A fond iratanyagának zömét a Magánjavak vagyonának kezeléséből származó irattípusok jelentik: számadások, pénztári naplók, kimutatások, jelentések, haszonbérleti szerződések, gazdasági üzemtervek, a Lóbeszerzési és Ruházati alapok éves költségvetései, a Földművelésügyi Minisztériummal és Csíkszékkal, illetve Csík (vár) megyével folytatott hivatali levelezés, számlák, igazgatói utasítások. Az 1921 utáni iratanyagból megkülönböztetett figyelmet érdemelnek az elkobzott vagyon visszaszerzésével kapcsolatos iratok: a Csík mezei prefektúrával, a román kormánnyal, illetve a Népszövetséggel folytatott hivatali levelezés, panaszbeadványok, memorandumok, határozatok. A Magánjavak története szempontjából rendkívül fontosak a

A Polgári Leányiskola épülete régi képeslapon¹⁶

(Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Budapest, 1994 (reprint). 493.

két világháború közötti vezetőségi tagok (Györgypál Domokos, Gaál Endre, Pál Gábor) feljegyzései és levélfogalmazványai, továbbá az 1897. és 1909. évi alapszabályok, valamint Pál Gábor alapszabály-tervezete 1940-ből.

Az 1989-es rendszerváltást követően az újjáalakult Csíki Magánjavak megpróbálta egykori vagyonát visszaszerezni, az ügy pedig hosszantartó, nacionalista felhangoktól sem mentes politikai csatározás része lett. Vélhetően e folyamattal magyarázható az is, hogy a levéltár helyi vezetése – valamikor az 1990-es évek második felében – kivonta a kutatásból 45 iratot (148, 158–201 közötti jelzeteket), zömében olyanokat, amelyek az 1921. évi kisajátítás, illetve az 1923. évi elkobzás nyomán a jóvátétel céljával keletkeztek. Ma már ezek újból kutathatóak.

Jelentős iratmennyiség (kb. 2,50 folyóméter), azaz a fond mintegy fele nincs leltározva, így objektív okok miatt egyelőre nem kutatható. Remélhetőleg az is mihamarabb hozzáférhető lesz, és új adalékokkal gazdagítja helytörténeti ismereteinket.

F 78 A Csíki Magánjavak iratai (évkör: 1869–1950; mennyiség: 289 levéltári egység, 5,00 fm.; leltárszám: 44; magyar, román, német és francia nyelvű iratok)

Bicsok Zoltán

1. A Román Országos Levéltár Hargita megyei kirendeltsége Csíkszeredében (a továbbiakban CsLvt), F 12 Pál Gábor iratai, 1. iratcsomó, 4.
2. Kocsis Lajos: *A Csíki Magánjavak története 1869–1923. „A székelység boldogulásának előmozdítója.”* Csíkszereda, 2008. 140.
3. Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászonszék*

4. A román hatóságok csak az 1923. évi elkobzás után megindult visszaszerzési törekvések nyomán kezdték kétségbe vonni az 1909. évi alapszabály hatályosságát.

5. Mivel az alkotmány értelmében vagyonától bírói ítélet nélkül senki sem fosztható meg, bírói ítélet pedig csak bírói fórumokon hozható, és arra való tekintettel, hogy az Agrár Bizottság nem bírói fórum, határozata alkotmányellenes – írták a beadvány szerzői. Lásd Tamás Sándor: *A Csíki Magánjavak*. In: Erdélyi Múzeum, LVII. kötet (1995) 3-4. füzet. 29.

6. Idézi Pál Gábor 1941. évi előterjesztésében. CsLvt, F 78 A Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 22.

7. Kocsis: *i. m.* 156.

8. CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 224. iratcsomó, 71.

9. CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 151 és 159. iratcsomók.

10. A panaszbeadvány egyik példánya megvan: CsLvt, F 12 Pál Gábor iratai, 1. iratcsomó, 1–9.

11. A Népszövetséghez benyújtott panaszbeadványok fogalmazványai, másodpéldányai, valamint a Népszövetséggel folytatott levelezés megtalálható: CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 160, 163, 164, 167, 169–171, 176, 184, 185, 187–189, 195 iratcsomók.

12. CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 57–61.

13. A törvény 2. cikkelye kimondta: „Az Uradalmi Minisztérium felhatalmaztatott, hogy egy nyilatkozat ellenében, mely szerint az összes bármilyen követelések véglegesen megszüntek, átadja a csíki javak igazgatóságának, jelenlegi állapotokban, az alábbi javakat...” – közli Pál Gábor 1941. évi előterjesztése, M mellékletként. CsLvt, F 78 Csíki Magánjavak iratai, 213. iratcsomó, 63.

14. Idézi Tamás: *i. m.* 40.

15. Pál Gábornak Csík vármegye Katonai Parancsnokságához címzett, 1940. november 4-ei jelentése. F 78, Csíki Magánjavak iratai, 201. iratcsomó, 5.

16. A képek Vofkori György: *Csikszereda és Csíksomlyó képes története* (Békéscsaba, 2007) c. munkából származnak.

Közigazgatási változások Székelyföldön 1945 után

Napjainkban egyre többet hallunk Románia közigazgatási reformelképzeléseiről, amely számos tervezetet szült és jelenleg is vita tárgyát képezi a politikában. Adott helyzetben, akár a megfelelő döntéshez, lényeges ismerni az egyes régiók történelmi, közigazgatási hagyományait, valamint a közelmúlt önkényes területi átszervezéseit. Romániában a második világháború után ugyanis négy nagyobb területi átszervezés valósult meg. Ezeket igyekszünk az alábbiakban röviden ismertetni.

Tartományi és rajoni rendszer

Az 1948-as kommunista hatalomátvételnél az első román szocialista alkotmány még elismeri a háború előtti megye és járási beosztást, viszont két évvel később az 1950/5. számú törvény alapján a megyéket tartományokká, a járásokat pedig rajonokká alakították át. Ennek alapján szovjet mintára 28 tartományt és 117 rajont hoztak létre, amely 148 várost és 4052 községet tartalmazott. Ebből 11 tartomány lett Erdélyben. Székelyföld sem kerülhetett el a felosztást, hiszen a törvény két tartomány között osztotta el a székek településeit. Maros tartományt hat rajon alkotta: Marosvásárhely, Ludas, Dicsőszentmárton, Régen, Erdőszentgyörgy, Gyergyó. Brassó, vagy ahogyan 1950.

aug. 23-ától hívták: Sztálin tartományt szintén azonos számú rajon képezte: Brassó, Rákos, Udvarhely, Csík, Kézdi és Sepsi. Egyes történelmileg összetartozó megyéket kettészakítottak, a részek külön más-más tartományhoz kerültek. Így Csík megye gyergyói részét Maros, míg a Csík környékét Sztálin tartomány kapta meg. Az átszervezés a székelyföldi kisvárosoknak (Udvarhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy), Marosvásárhely kivételével, kistelepülési rangra való visszaesést jelentett.

Már 1951-ben elkezdődött Románia új alkotmányának az előkészítése, amelynek megfogalmazásában fontos helyet foglalt el az újabb közigazgatási elképzelés, a Magyar Autonóm Tartomány megszervezése.

A tartományi határok meghúzására két változat is készült: az első egy nagy kiterjedésű tartományt képzelt el, amely több mint egymillió számú lakosságot foglalt volna magába, Székelyföldet, a Mezőség nagy részét Kolozsvárig, és központnak természetesen a magyar többségű Kolozsvárt jelölték meg. Igaz viszont, hogy ennek a tartománynak csak a 60%-a lett volna magyar nemzetiségű. A második tervezet egy szűkebb, főleg Székelyföldre korlátozódó egységet javasolt, ami magába foglalt nyolc rajont: Seps, Csík, Udvarhely, Kézdi, Rákos, Gyergyó, Marosvásárhely, Erdőszentgyörgy és a moldvai Bákó tartományhoz tartozó Moinești rajon északi részét. Központnak Marosvásárhelyt szánták. Így ennek a térségnek a lakosságát 79%-ban magyar nemzetiségűek alkották volna. Mind a két tervezet a Román Munkáspárt (RMP) Központi Bizottsága elé került. Amint a levéltári forrásokból kiderült: a román vezetés számára az utóbbi vált elfogadhatóvá, sőt a szovjet vezetés is ezt látta kivitelezhetőbbnek. Az új rendelkezés a korábbi 28 tartomány számát 18-ra csökkentette, vagyis ez a területi határok kiszélesítését eredményezte, viszont megszüntette a járásokat.

A harmadik területi változás 1960-ban valósult meg, amikor Sztálin halála után (1953) átértékelődött a magyar tartomány szerepe és megítélése. Nicolae Ceaușescu (ekkor még a Központi Bizottság tagja) december 23-án előterjesztett törvénytervezetét a „területi és közigazgatási beosztás megjavításáról” elfogadta a decemberi Nagy Nemzetgyűlés 9. ülésén. Az új rendelkezés szerint a 18 tartomány helyett 16-ot hoztak létre, ami jelentős területi átcsoportosításokkal járt: megszűnik a Magyar Autonóm Tartomány, Erdőszentgyörgy rajont Marosvásárhely, Keresztúr rajont pedig Udvarhely rajonba olvasztják be, Kézdi és Seps rajonokat Brassó tartományhoz csatolják. Az 1952-től létező magyar tartomány helyett egy új területi egységet, a *Maros-Magyar Magyar Autonóm Tartomány Közigazgatási beosztás 1956-ban* Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. köt. Bp. – Csíkszereda, 1998.*

*Maros-Magyar Autonóm Tartomány
Közigazgatási beosztás 1966-ban
Varga E. Árpád: Erdély etnikai
és felekezeti statisztikája. I. köt.
Bp. – Csíkszereda, 1998.*

Autonóm Tartományt hozzák létre, amelynek már az elnevezése is jelzi, hogy megváltozott a nemzetközi és a romániai hatalmi politika. Ez a területi egység magába foglalta Ludas és Sármas rajonokat, valamint Dicső rajon egy részét és a MAT megmaradt területeit. Nemzetiségi szempontból az új közigazgatási egység kissé megváltozott, hiszen az addigi 77%-ról 63%-ra csökken a magyarság számaránya.

Amegyésítés

Az igazi nagy változást az 1968-ban megvalósított „megyésítés” hozta, amikor is az 1965-től hatalmon lévő pártfőtitkár, Nicolae Ceaușescu átírta az ország belső határait. A levéltári források azt mutatják, hogy már a Politikai Bűró 1967. július 14-ei ülésén megfogalmazódott a közigazgatási átszervezés, ami arra utal, hogy komoly előkészítés után kerülhetett sor csak a végrehajtására. Itt a megyék létrehozását „gazdasági és kulturális szempontból komplex közigazgatási egységként” határozták meg. Az új elképzelés szerint a tartományok és járások helyett kisebb területű megyéket terveztek, amelyek alegységei a municípiumok (megyei jogú városok), a városok és a községek voltak.

Közigazgatási szempontból 1967. október 5-6-án az RKP Politikai Bűró ülésén az új pártfőtitkár felvetette a közigazgatási átszervezés tervezetét,

*A nagy székely megye terve
1967-ben*

amelyet részletesen meg is tárgyaltak. Székelyföldre vonatkozóan három tervezet született:

1. Az első javaslat szerint az 1950 előtti megyéket (Maros-Torda, Udvarhely, Csík, Háromszék) kellett volna visszaállítani, amit a jelenlevők egyértelműen elutasítottak.

2. A második javaslat a Fazekas János, a Minisztertanács elnökhelyettese által felvázolt nagy székely megye létrehozása volt. Eszerint a megye határa északon a Gyergyói-medencével kezdődne, délen pedig Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy rajonokkal zárult volna (ez öt rajont fogott át: Udvarhely, Csík, Gyergyó, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy). A megyét Udvarhely–Csík névvel illeték, székhelyévé Csíkszeredát jelölték ki a központi fekvése miatt, habár Fazekas János a települések urbanizáltságát figyelembe véve Székelyudvarhelyt javasolta. Később az ő kérésére módosították a megye elnevezését a térséget meghatározó hegység nevére, a Hargitára. Ez a területi beosztás egy abszolút magyar többségű (95%), 364 196 lakost számláló közigazgatási egységet írt volna elő.

3. A harmadik javaslat a „kis székely megye” létrehozásának terve

volt, amely Háromszék nélküli Székelyföldet képzelt el.

A pártvezetés végül is a második tervezet mellett döntött, és a következő év januárjában közvitára bocsátották a 35 megyéből álló területi-közigazgatási elképzelést. A levéltári forrásokból tudjuk, hogy február 10-ig számos véleményezés és levél jutott el a pártvezetőséghez, így február 14-ére a végleges tervezet már 39 megyét és Bukarest municípiumot (megyei jogú város) foglalta magába. Székelyföld esetében egy új megyével (Kovászna) bővült az eredeti elképzelés, amely Hargita megyében a megyeközponti státusz elnyeréséért folyó Csíkszereda és Székelyudvarhely közötti vitához vezetett. Végül az első nyerte el a központi szerepet, a második város pedig municípiumi rangot kapott.

Napjainkban az egyre többet hangoztatott globalizációs folyamat következményeként az Európai Unió térségfejlesztési programjában többször is felmerült Románia közigazgatási egységei módosításának gondolata. Ezzel párhuzamosan felvetődik akaratlanul is a kérdés: megvalósul-e Székelyföld újraegyesítése?

Demeter Csanád

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő virtuális rekonstrukciója

Előzmények

Köztudott, hogy Székelyudvarhely területén egykor római település állott, amely az itt található castrum köré szerveződött. Ma még pontosan, minden kétséget kizárva nem tudjuk, hogy a castrum hol helyezkedett el, de nagy valószínűséggel a Székely Támadt vár, az egykori római erőd területén vagy annak egy részén áll. Az évszázadok során a várépítéssel, illetve az azt körülvevő védőárkok kiépítésével gyakorlatilag teljesen megsemmisült minden olyan nyom, emlék, amely a római castrumra utalna.

Szeles János *Székelyudvarhely története* című munkájában, amelyet az 1700-as évek második felében vetett papírra, megállapítja, hogy a város területén római település vagy város lehetett, mert ezt: „... bizonyítják az ásások között gyakran találtatott római régi monéták, és hogy alig ásnak valami mélységet, kivált az házak és utcák szeriben, hogy kőfalra ne akadnának”. Ezt követően is számos alkalommal kerültek elő a város különböző pontjain római korból származó leletek.

Talán a legfontosabb és tudományos szempontból is leginkább értékelhető objektum 1874-ben került napvilágra, amelynek egy részét 1894-ben Téglás Gábor régész Solymosy Endre református kollégiumi tanár segítségével tárta fel a kor elvárásainak megfelelően. A feltárás eredményeit Téglás Gábor *A székelyudvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője* című tanulmányában tette közzé. Jelen rekonstrukció ezt a tanulmányt és az

abban közölt egyik rajzot veszi alapul, illetve tekinti kiinduló pontjának.

A hely

Téglás Gábor a római katonai fürdő maradványainak lelőhelyét az egykori „Csonka-várat körül fogó Csergő és Attila út-árok egyesüléséből kivezető Attila utcavég előtt...”-i területként határozza meg. Ez a hely ma a Villanytelep és a Kornis Ferenc utcák kereszteződése, nagy valószínűséggel az egykori Villanytelep (Star rádió) épülete és a Kornis Ferenc 31. szám alatti saroképület (Texal Fantázia üzlet) által behatárolt területként azonosítható. Sajnálatos módon Téglás Gábor nem jelöl meg egyetlen olyan viszonyítási pontot sem, amely ma is létezne. A közel 120 év alatt a város azon részének arculata olyan változásokon ment át, amelyek során minden korábbi lehetséges viszonyítási pont megsemmisült. Ezért csak hozzávetőleg tudjuk térben meghatározni az egykori római katonai fürdő épületének helyét.

Az ásatás

Székelyudvarhelyen 1874-ben kezdődtek el a Baromvásártér bővítési és területrendezési munkálatai. A Vánky Kálmán mérnök vezetésével zajló munkálatok során kerültek felszínre a római katonai fürdő maradványai.

Mostoha és hányatott körülmények között történt az értékmentés, szakszerű ásatásra csak 1894-ben, 20 év elteltével került sor. Jakab Elek egy bizonyos Ko-

Székelyudvarhely területén, a térképén körrel jelzett helyen épült több mint 1800 évvel ezelőtt a római katonai fürdő

vács János és Vánky Kálmán feleségének megfigyelései és beszámolóí alapján igyekezett rekonstruálni a folyamatot. Kovács szerint egy nagy épület maradványaira bukkantak, számos cserép, vízvezetékcső, téglá, faragott kő társaságában. Az értékesebb leleteket azért lehetett nehezen összegyűjteni, mert az ott dolgozó munkások saját tulajdonuknak tekintették az ásás során talált tárgyakat. Amit mégis sikerült megmenteni, azokat a tárgyakat összegyűjtve a polgármesteri hivatalba szállították, ám ennek egy részét a polgármester a mandátuma lejártával magával vitte.

Téglás Gábor – idézett tanulmányában – említést tesz arról is, hogy számos napfényre került leletet Szöcs Márton királyi ügyész is összegyűjtött. Ezt a gyűjteményt 1894-ben Ugron János alispán felszólítására az ügyész özvegye odaajándékozta az „alakulóban levő megyei múzeumnak”(?). Továbbá számos értékes lelet Goos Károly tanár révén a segesvári ág. ev. gimnáziumba került.

Sajnálatos módon ebből a viszonylag gazdagnak tekinthető leletanyagból gyakorlatilag semmi sem maradt meg. A már botrányosnak is tekinthető helyzetet, az utókor szerencséjére, Ugron János alispán igyekezett megoldani azzal, hogy meghívta Téglás Gábor régészt, hogy a város költségén végezzen feltáró ásatást az egykori római katonai fürdő területén. Az ásatás „... csupán az alapfalak roncsaira szorítkozhatott, ahol már lelet alig merült fel...”, ám ez az ásatás elég volt arra, hogy „...szerencsésen megállapíthatám a fürdő szerkezetét” – írja Téglás.

Mikor működhetett a római katonai fürdő?

Az ásatás során Téglás több, a fürdőt építő római katonai egység által használt CIVB jelzéssel ellátott téglát talált, amely jelzés domború és mélyített formában is megjelent egyes téglákon. C I VB = C(ohors) I. UB(iorium). Ebből az elnevezésből következtethető ki az, hogy a csapatotest az ubii germán törzs tagjai alkották. Ez a törzs a Rajna mellől származott, és jó viszonyt tartott fenn a Római Birodalommal. Mai fogalmaink szerint ez a csapatotest egyfajta építő katonai egység lehetett, amelynek az volt a feladata, hogy a meghódított területek kijelölt helyein katonai erődítményeket és az azokban szolgáló katonákat, katonai személyzetet kiszolgáló épületeket építsen fel. A különböző ásatások során előkerült CIVB

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő alaprajza a feltárt és a kiegészített részekkel

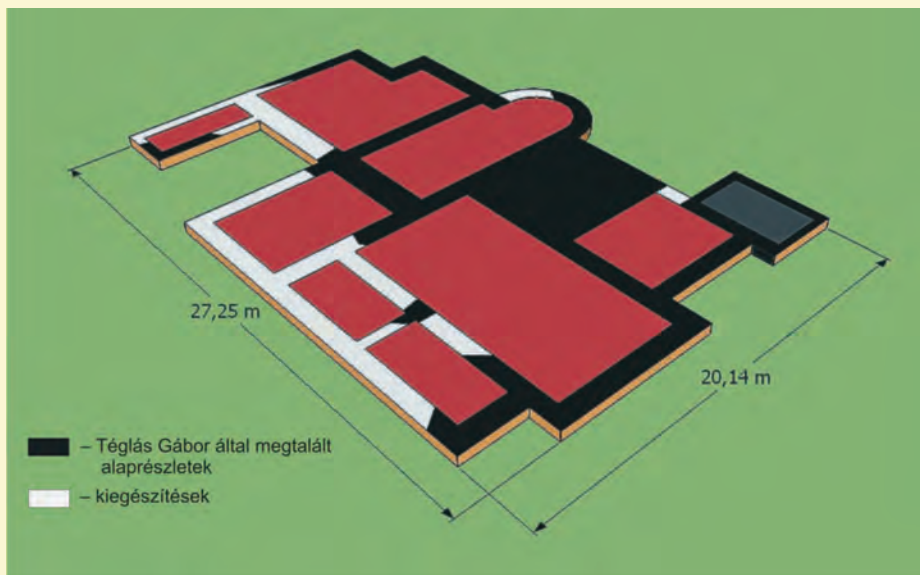
bélyeggel ellátott téglák segítségével pontosan kimutatható, hogy ez a katonai egység a Római Birodalom északi, északkeleti határai mentén tevékenykedett (Nyárádi Zsolt szíves közlése). Udvarhelyre feltehetően Hadrianus uralkodásának idején, i. sz. 117 és 138 között kerülhettek.

Talán a legnehezebb időszak a város életében 167 körül lehetett, amikor a birodalom peremvidékének e része súlyos támadásoknak volt kitéve a kvád, jazig és markomán törzsek részéről. Azt nem tudjuk, hogy mi történt a fürdővel e háborús feszültségektől terhes években, de az ezt követő viszonylag békésebb évtizedek alatt használatban volt. Erre utalnak a megtalált érmeleletek.

A fürdő területén talált érmeleletek közül a I. Philippus Arabs idejében vert pénzérme a legkésőbbi. Marcus Iulius Philippus (I. Philippus Arabs) i. sz. 244-től 249-ig uralkodott, és fontos szerepet játszott a karpok támadásának visszaverésében. A Római Birodalom északkeleti sarkában a karp rablótámadásoknak feltehetően leghamarabb a Beszterce, Marosvécs, Görgényszentimre, Mikháza, Sóvárád, Énlaka, Székelyudvarhely, Homoródszentpál stb. melletti egykori castrumok s a hozzájuk tartozó települések estek áldozatul. A civil lakosság pánikszerűen és kétségbeesetten hagyta el ezt a területet, menekült a Római Birodalom békésebb tartományaiába. A megtámadott területek feldúlása és kifosztása olyan méreteket öltött, hogy Philippus császár személyesen sietett a veszélyeztetett tartomány megsegítésére. Egy összpontosított haderő segítségével, feltehetően a Kis- és Nagy-Küküllő vonalán felvonulva, a Gyimesi-szoroson át szorította ki a karpokat és szövetségeseiket a megtámadott területről. Ilyen módon a birodalom e tartományában sikerült helyreállítani a rendet. A határ vonal és a helyőrségek megerősítése ideig-óráig még biztonságot jelenthetett, ám nagy valószínűséggel arra következtethetünk, hogy a Székelyudvarhely területén álló castrumban és az azt körülvevő településen már nem álltak vissza a karp betöréseket megelőző állapotok. Pontosán az sem ismert, hogy a katonaság milyen módon és mikor hagyta fel az udvarhelyi castrumot és vonult vissza.

Ha az előbbi, nem túl pontos adatokat vesszük figyelembe, akkor nem tévedünk nagyot, ha a fürdő működési idejét 110,

Hypocaustummal (padlófűtéssel) ellátott helyiségek a fürdőn belül

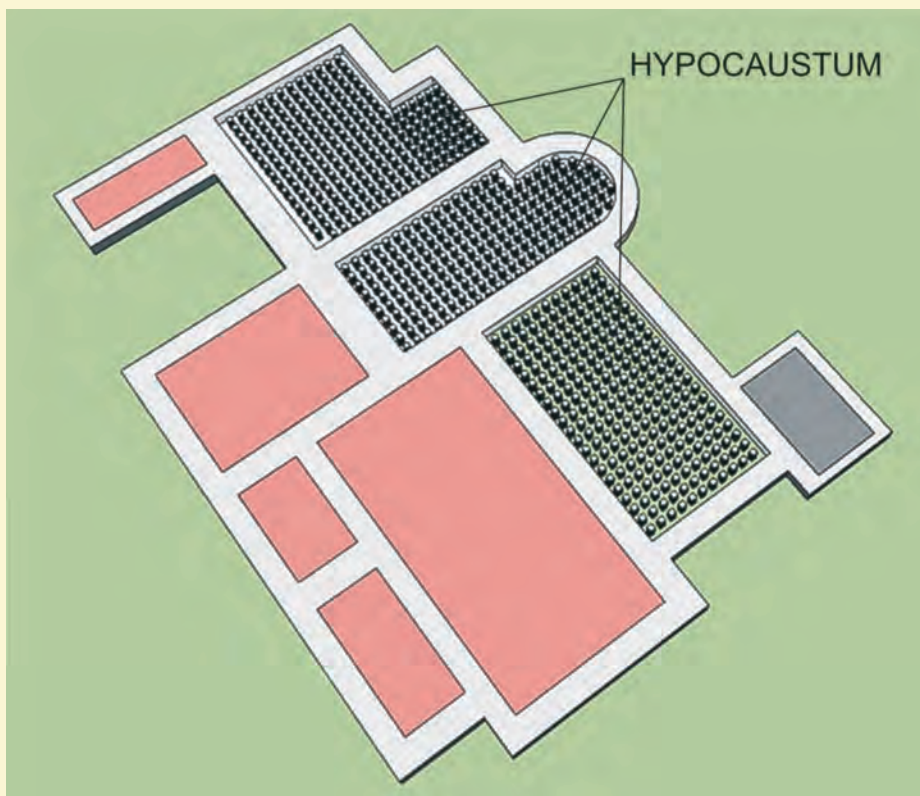
120 évben határozhatjuk meg, azaz az i. sz. 120-as, 130-as évektől 247-ig, 248(?)-ig.

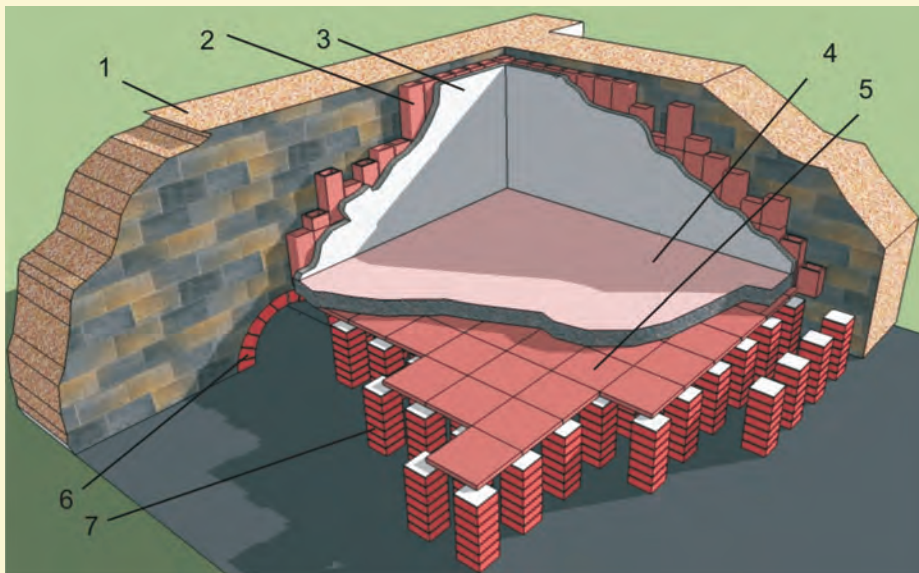
Kik használták a fürdőt?

Annak ellenére, hogy katonai fürdőről van szó, amely egy kisebb római castrumhoz tartozó katonai egységet volt hivatott kiszolgálni, a válasz nem egyértelműen az, hogy a fürdőt csak katonák használták. Az 1874 és 1894 között előkerült leletanyagban, amelyeket Goos Károly és Téglás Gábor leírnak, többek között olyan tárgyakról is említést tesznek, mint: ruha-kapcsoló tűk, hajtűk, csontárák, csontfésűk, arany-, ezüst-, bronzfüggők, gyűrűk, fibulák, gyűrűs kulcsok. Mind olyan tár-

gyak, amelyeket a fürdőzők veszítettek el egy-egy fürdés alkalmával, és egyértelműen arra utalnak, hogy a fürdőt nemcsak férfiak, hanem nők is használták.

Nem ismert a székelyudvarhelyi castrum latin neve. Paulovics István szerint egyfajta peremtábor lehetett. Az eddig napvilágra került leletek alapján feltételezhetjük, hogy a castrum mellett – amint az a birodalomban általános szokás volt – kezdetben létrejött egy olyan település, amely később alapja lett egy katonavárosnak, canabae-nak, auxiliaris vicus-nak. Erre utalnak a város különböző területén észlelt (sajnálatos módon pontosan nem dokumentált) kő épületalapok. Ezek egy hosszú távra berendezkedő, vi-

A hypocaustum szerkezete:

- 1 – külső fal;
- 2 – üreges tégl (tubulus);
- 3 – belső vakolat;
- 4 – padló;
- 5 – négyzet alakú hordozó téglalapok;
- 6 – belső fűtőnyílás;
- 7 – téglapillérek

szonylag fejlett település létének nyomaira utalnak. A „város” szó itt csak katonai értelemben értendő. Egy canabae rendelkezett egyfajta önkormányzattal, de nem rendelkezett olyan jogokkal és kiváltságokkal, mint egy civil értelemben vett város.

Valójában a canabae egy olyan városi jellegű település, amelyet a hadsereget kiszolgáló kézművesek, iparosok, kereskedők stb., valamint a katonák családtagjai laktak. Egy ilyen településen nemcsak katonák, hanem viszonylag nagy számban civil lakosság is élt. Egy canabae léte (gazdaság, közbiztonság) szorosan függött attól a katonai egységtől, amely mellett létrejött.

Azt, hogy az évtizedek során a település milyen rangra emelkedett, nem tudjuk, mert nem állnak rendelkezésre olyan leletek vagy dokumentumok, amelyekből ezt meg lehetne határozni. Az egykori te-

lepülés fejlődésének vizsgálatok azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Rómától való nagy távolság, a zord éghajlat, az ellenséges törzsek támadásának állandó veszélye miatt gyakorlatilag a barbarikumot jelenthette ez a hely egy, a mediterrán éghajlathoz és környezethez szokott római számára.

Az egykori római település összképének kialakításában nagy segítség volna egy pontos felmérés, nyilvántartás, dokumentáció megléte az évtizedek során előkerült római kori leletanyagról. Ám ennek hiányában még csak hozzávetőleg sem képzelhető el egy korabeli városszerkezet.

Rómában a közfürdők az i. e. I. században kezdtek elterjedni. A vállalkozók körében jó befektetésnek számított egy-egy fürdő (balneae) építése, melynek üzemeltetéséből elég tisztos hasznot lehetett beseperni. A leírások szerint általában

mindenik fürdőben volt apodyterium (vetköző, illetve öltöző helyiség), frigidarium (hideg vizes medencével ellátott helyiség), tepidarium (langyos vizű medencével ellátott helyiség), caldarium (meleg vizű medencével ellátott helyiség) és laconicum (gőzfürdő). A fürdő vizének és levegőjének melegítését, a kívánt hőmérsékleten való tartását padlófűtéssel (hypocaustum) oldották meg. Mindezt testedzésre alkalmas kisebb vagy nagyobb terület, vagy helyiség egészítette ki. A legtöbb fürdő mellett kocsmák és kifözde is helyet foglalt, ahol a fürdővendégek kedvük szerint fogyaszthattak.

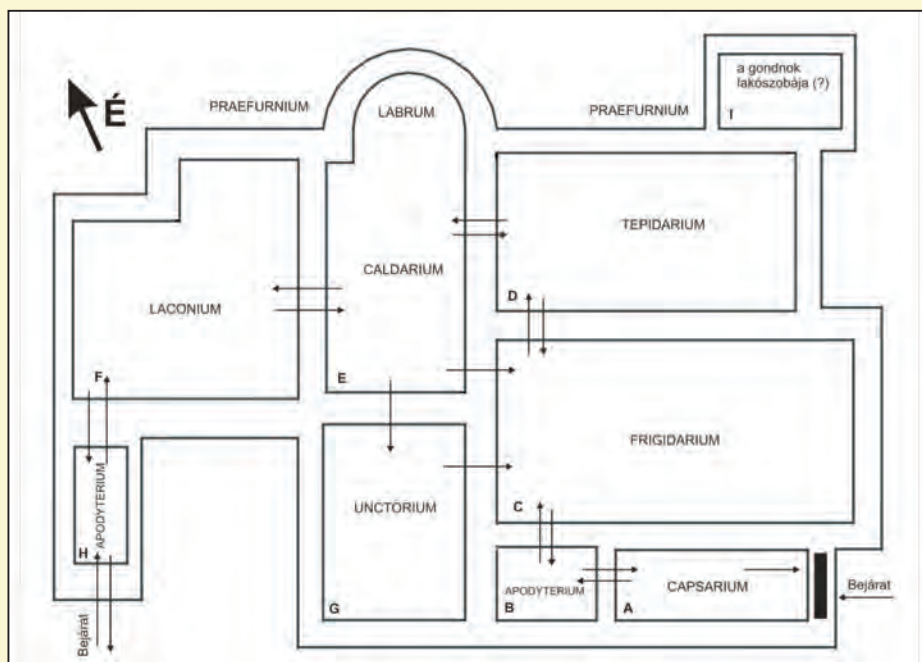
Az i. sz. I. századtól kezdve vált szokássá fürdők építése a provinciák településein is.

Egy fürdő valójában sokkal többet jelentett az akkori emberek számára, mint egy tisztálkodásra szolgáló épület. A fürdősen túl valójában egy olyan találkozóhelyet jelentett, ahol kisebb társaságokba verődve szabadon megbeszélhettek mindent, kezdve az éppen időszerű politikai helyzettől a legfrissebb pletykákig. Általában a római fürdők mellé egy tornászásra, futásra és különböző testgyakorlatok elvégzésére alkalmas területet, épületrészt is kialakítottak. Ez volt a palaestra, amely általában egy oszlopos folyosóval szegélyezett, homokkal felszórt udvar volt, és a különböző küzdősportok tanítására, gyakorlására hozták létre. Annak ellenére, hogy semmilyen tárgyi emlék nem igazolja létezését, nagyon valószínű, hogy az udvarhelyi római katonai fürdő mellett is volt palaestra, amit az itt állomásozó katonák használtak. Mai szóhasználatnál sportpálya és testépítő „konditerem” is részét képezte egykor a római fürdőknek.

Hogy milyen hangulat is uralkodhatott egy római fürdőben és annak környékén, arról Seneca *Erkölcsei levelek* című művének 56. leveléből kaphatunk ízeletét:

„Lám, zaj, zsvaj, lárma kellős közepébe jutottam: pontosan a fürdő fölött lakom [a levelet Baiae-ban írja]. S most idézz fel képzeletedben mindenféle-fajta hangot, ami csak elkeserítheti a füledet:

A fürdő egyes részeinek megnevezése és a fürdés során bejárható lehetséges útvonalak

A székeludvarhelyi római katonai fürdő délkeleti oldala

mikor edzést tartanak az izomemberek, ólomsúlyzókkal hadonásznak, ha erőt fejtenek ki, vagy erőkifejtést mímelnek, halom a nyögést; valahányszor kiesztik visszatartott lélegzetüket, sípoló, kinkeserves fújtatást hallok; ha akad afféle lomha, aki beéri az olcsó kenekedéssel, halom a paskolást, mikor a vállára csapnak – aszerint változik az ütés hangszíne, hogy lapos vagy homorú részekre ér. Ha pedig ehhez jön egy labdázó, és elkezdi számolni a leütött labdákat, végem van. Adj hozzá még egy fenegyereket, egy rajtakapott tolvajt, no meg azt, aki a fürdőben a saját hangját élvezzi. S mekkora lármát üt a hatalmas vízcsobbanás, mikor beugranak a medencébe! ... Képzeld el még a szórtepdésőt: hogy jobban észrevegyék, átható fejhargon szüntelenül kiáltozik, és sohasem hallgat el, csak mikor hónaljat tép, és maga helyett mást kényszerít sivalkodásra. No és, ahogy a lepénysütők kurjongatnak összevissza, a kolbászos, a cukrász meg mindenféle csemegeárus, jellegzetes hanghordozással kínálva portékáját.”

A fürdő épülete és annak használata

A Téglás Gábor által vázolt alaprajz szerint az egykori római fürdő egy 28 m hosszú és 22 m széles épületet jelez. Egyértelműen kitűnik az alaprajzból – már amit Téglás Gábornak sikerült megtalálni és felvázolni –, hogy az épület kitűzése egykor szakszerűen, mondhatni mérnöki pontossággal történt, és azt az építők hüen követték is. Erre utal az alapvonalak párhuzamossága, a derékszögek és a félkörív pontos szerkesztése és az épület tájolása.

A bejárat az épület délkeleti sarkában helyezkedett el, ugyanis itt talált Téglás egy kőből faragott „küszöböt”, amely a rongálások dacára még felismerhető formában a helyén maradt. Első helyiség a jegyszedő, capsarius, előfülke (1. a rajzot a 22. o. alján: A), amelyből a vetkőzöbe, apodyteriumba (B) lehetett belépni. Innen nyílt a bejárat a hideg vízű medencével ellátott frigidariumba (C), amely egy

A székeludvarhelyi római katonai fürdő északnyugati oldala és az egyes helyiségek helye az épülettömbön belül:

- 1 – bejárat; 2 – capsarium;
- 3 – apodyterium; 4 – frigidarium;
- 5 – tepidarium; 6 – caldarium;
- 7 – unctorium; 8 – labrum;
- 9 – laconium;
- 10 – apodyterium; 11 – praefurnium;
- 12 – a gondnok lakószobája (?)

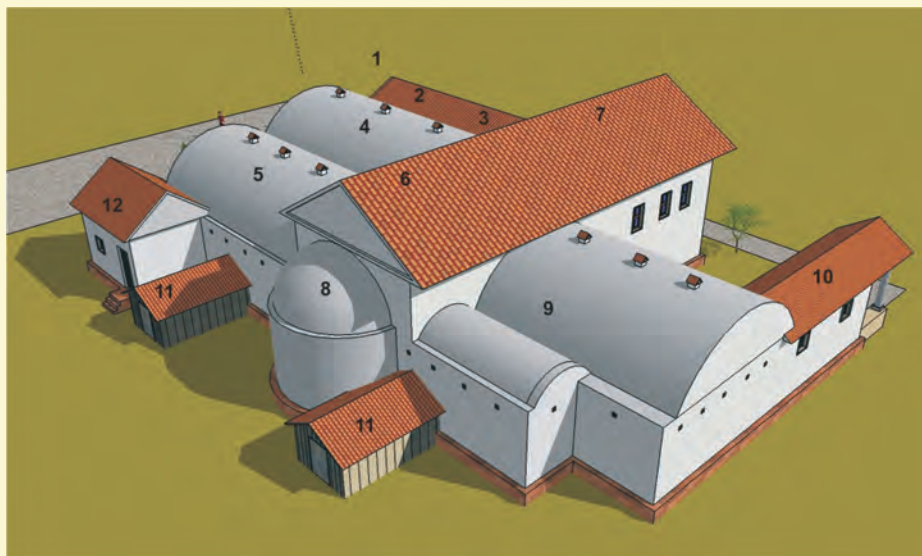
6,1x11,95 m nagyságú terem volt. Ezt követően a tepidariumba, a langyos vízű medencével rendelkező helyiségbe (D) lehetett bejutni. Ezt követi a 4,7x8,7 m alapterületű meleg vizes fürdő, a caldarium (E), melynek északi felében található a félköríves labrum, azaz egy olyan kád, amely a hideg vizes leöblítésre szánt vizet tárolta. A caldariumból a gőzfürdőbe, a laconicumba (F) vagy a kenésre és masszírozásra berendezett unctoriumba (G) lehetett belépni. Ez utóbbiból a frigidariumon (C) keresztül az apodyteriumba (B), a vetkőzöbe, illetve öltözőbe lehetett visszajutni, ahonnan a capsarius (A) áthaladva el lehetett hagyni a fürdő épületét. Az I-vel jelölt helyiséget, amelynek járószintje terméskőből volt kirakva, Téglás a fürdő gondnokának lakószobájaként (?) azonosította.

Azt nem tudjuk, hogy a fürdő állandó jelleggel működött-e vagy csak bizonyos, jól meghatározott időszakokban. Továbbá azt sem tudjuk, hogy a katonaság tartotta-e fenn vagy ki volt adva haszonbérbe? Ta-

lán ez utóbbi feltételezés állhat közelebb a valósághoz, mert, amint arra számos bizonyíték is utal, nemcsak katonák, hanem nők és feltételezhetően civil lakosok is használták.

A rómaiak fürdőzési szokásairól a rendelkezésre álló történelmi források alapján azt állapíthatjuk meg, hogy nem beszélhetünk egységes, mindenki által betartott sorrendről, ami egy, a római fürdő által nyújtott lehetőségek használatát illeti. Talán a fokozatosság volt az, amit általában mindenki igyekezett betartani. Általános volt a langyos fürdővel való kezdés, amit a meleg vizes fürdés, majd a gőzfürdő követett. Innen visszatérve a meleg vizes helyiségbe az unctoriumon át – ahol megmasszírozták, megdöngözték és bekenték a fürdőző testét – a frigidarium következett, ahol a hideg víztől felfrissülve el lehetett hagyni a fürdőt.

Gyakori és elterjedt volt az a szokás is, amikor a palaestrán, a sportpályán végzett különböző torna- és testgyakorlatokat követően izzadt és felhevült testtel egye-

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő déli oldala

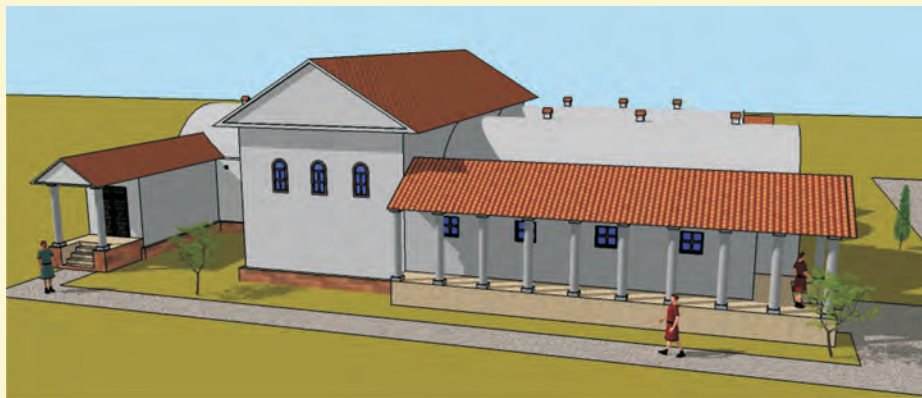
nesen a gőzfürdőbe mentek a fürdőzők, ahonnan aztán a caldariumba és a tepidariumba érve fokozatosan lehűtötték a testüket, majd a frigidariumban, a hideg vizes medencében felfrissültek.

Feltehetően ez utóbbi fürdőzési szokásnak tudható be az, hogy az udvarhelyi római katonai fürdő esetében a laconiumhoz külön apodyterium (öltöző) csatlakozik. Ebből arra következtethetünk, hogy a fürdő mellett létezhetett egy palaestra (sportpálya), amely a fürdőtől délre eső területen lehetett kialakítva.

A hypocaustum

A feltárás során a tepidarium, a caldarium és a laconicum alatt előkerültek a padlófűtés (hypocaustum) elemeinek darabjai is (l. a rajzot a 21. o. alján). Téglás olyan kerámia csőtöredékekre is bukkant, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a meleg levegőt a falakban áramoltatták, így is biztosítva a helység állandó hőmérsékletét. A fűtést két praefurniumon (tüzelőnyílás) keresztül oldották meg, amelyek a laconicum és a tepidarium külső falai mentén álltak. Általában, egy ilyen nagyságú felülettel rendelkező fürdő esetében és ilyen éghajlaton, mint amilyen Udvarhely fekszik, két nappal korábban be kellett fűteni ahhoz, hogy a belső hőmérséklet megfelelő legyen a fürdéshez. Ez az idő természetesen rövidebb vagy hosszabb lehetett évszaktól függően. A tepidarium falához csatlakozó praefurniumot Téglás szerint csak a téli hónapokban kellett használni, mert nyáridőben a laconicum melletti praefurniumon át elégséges meleget lehetett biztosítani az egész épületnek.

A hypocaustum szerkezete (l. a rajzot a 22. oldalon) a caldarium és laconicum alatt döngölt agyagra, a tepidarium alatt pedig kikövezett alapra helyezett téglapadlón állott. Erre az alapra 7 sor téglamagasságú kis oszlopokat emeltek (téglaméret: 6,8x20x20 cm) egymástól olyan távolságra, hogy 45 cm-es négyzetes téglalapokkal teljesen le lehessen fedni. Ilyen módon létrehozták az ún. függőpadlót (suspensura-t). Erre került 15 cm vastagságban egy vízhatlan, birodalomszerte használt habarcsréteg, amely tulajdonképpen nagyon apróra örölt kő, téglalap és keveréke volt. Ezt a padlózatot a lehető legjobban lehengerelték, megkeményedett felületét simára csiszolták. Téglás gyanítja, hogy a falban négyszögletes, a meleg levegő vezetésére használt csőrendszer volt beépítve, ám ilyent nem talált. E csövek a falak külső felső peremén kiképzett kis, kb. 10x10 cm nagy-

ságú réseken át vezették ki a meleg levegőt a szabadba.

A praefurniumban rakott tűz melege szétterjedt a hypocaustum oszlopai között, majd a falakban elhelyezett csöveken át – akár egy kéményben – kijutott a szabadba.

Arekonstrukcióról

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő virtuális rekonstruálása az ásatáson talált leletek leírásának tanulmányozásával kezdődött. Ezt olyan római korból származó objektumok feltárásait leíró tanulmányok vizsgálata és egybevetése követte, amelyek valamilyen formában a korabeli fürdőkre is vonatkoztak. Ezek közül kiemelt helyet foglaltak el azok az objektumok, amelyek hasonló éghajlati viszonyok között találhatók, és az egykori Római Birodalmon belül hasonló jelentőségű szerepet tölthettek be, mint az udvarhelyi. Zömmel az angliai Hadrianus falának, valamint a Római Birodalom északi limesének védelmét szolgáló castrumokhoz tartozó fürdők vizsgálata játszott fontosabb szerepet.

Összehasonlítva számos feltárást, amelyek római fürdők maradványait tárják előnk, némi túlzással megállapítható, hogy ezek az épületek – mai szóhasználattal élve – egyfajta típusú szerinti épületek. Tájékozásukból megfigyelhető, hogy a fő homlokzat mindig déli vagy délnyugati irányba nézett. Nagyságuk, méretük pedig annak a közösségnek a létszámától függött, amelyet kiszolgáltak. A fürdőben található különböző helyiségek mindig a leírt módon követték egymást, mintegy kielégítve a különböző fürdőzési szokásokat.

A fürdőt boltíves tetőszerkezettel fedték le. Ennek anyaga égetett téglalap vagy kő volt, amit általában kívül is és belül is vakoltak. A szellőztetés, a páratartalom egyenletes szinten való tartása a boltív csúcsain kialakított szellőzőkön, valamint a homlokzati falakon elhelyezett, fatámlákkal ellátott ablakszerű nyílásokon át történt. E szellőztető rendszernek a szabályozását (nyitását / becsukását) csigaszo-

ron átvezetett kötélzettel működtették. Esetenként a boltíves tetőboltozatot még befedték olyan módon, hogy egy sátor-tetős szerkezetet építettek a boltívre, melynek héjazata tetőcserép volt, ez azonban nem volt jellemző a laconicumra, a caldariumra és a tepidariumra.

A székelyudvarhelyi római katonai fürdő tetőszerkezetéről nincs semmilyen adatunk, ezért a jelzett területen feltárt vagy rekonstruált objektumok analógia-ként szolgáltak az épület rekonstruálásakor.

Azt, hogy hogyan történhetett a belső medencék vízellátása, csak sejtethetjük. Feltételezhető, hogy a laconicum északi falánál található praefurnium felett egy vízzel telt tartály, üst volt elhelyezve, amelyből a forró vizet megfelelő mértékben keverve csöveken juttatták el a caldarium és a tepidarium meleg, illetve langyos vizű medencéjébe. Ám mindez csupán feltételezés, mert Téglás az ásatás során nem találta meg ezeknek a belső vezetéknek a maradványait. A fürdő bejárata előtt talált 3 m hosszú, téglával bélelt csatornaszakaszból Téglás arra következtetett, hogy a fürdő vízellátását biztosító vezetékről van szó (?). Ám arra, hogy hogyan történt a vízvezetés az épület belsejében, nem tért ki.

Keveset tudunk a fürdő belsejéről; nem ismert a belső vízvezetékrendszer, nem ismert az egyes fürdőrészekben a medencék elhelyezése, a falak díszítése (az ásatás során nem találtak színes vakolattöredéket) stb. Az alaprajz ismerete, a külső oszlop- és stukkötöredékek, valamint az e témában elérhető szakirodalom azt eredményezte, hogy az épülettomb külső megjelenítése kapjon fontosabb szerepet e virtuális rekonstrukció során.

Mivel a jelzett helyszín a város sűrűn beépített és lakott területén fekszik, az elkövetkező évtizedekben, évszázadban még csak remény sincs arra, hogy itt egy minden igényt kielégítő régészeti ásatásra kerüljön sor.

Jelen tanulmány egyrészt a székelyudvarhelyi római katonai fürdő virtuális re-

Öreg székely levelei

konstrukciója során felhasznált adatokat és az azokból levonható következtetéseket ismertette, másrészt az ilyenkor felmerülő kérdésekre igyekezett megtalálni a megfelelő válaszokat.

Remélhetően ez a rekonstrukció, a rendelkezésre álló nagyon kevés adat alapján, a lehető legpontosabb képét adja vissza annak a római katonai fürdőnek, amely egykor Székelyudvarhely területén állott több mint 1800 évvel ezelőtt.

Veres Péter

A rajzok és animációk a szerző munkái. Ezúton köszönöm Porsche Lászlónak a számítástechnika terén nyújtott segítséget.

Válogatott bibliográfia:

- Jakab Elek: *Budvári és Budvár környéki leletek*. In: Archeológiai Értesítő, 1894, 17. sz. 214-215.
- Téglás Gábor: *A székely-udvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője*. In: Erdélyi Múzeum, 14. köt. 5. füzet, 1897. 257.
- Szeles János: *Székelyudvarhely története*. In: Erdélyi Múzeum, 15. köt. 7. füzet, 1898. 391.
- F. Haverfield: *Roman Britain in 1914*. London, 1915.
- Ürögdi György: *A régi Róma*. Budapest, 1963.
- Goos Carl: *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgers*. Hermannstadt, 1876.
- J. P. Adam: *L'arte di costruire presso i Romani, materiali e tecniche*. Milano, 1988.
- Vámosy Ferenc – F. Vámosy Erzsébet: *Az építészeti kultúra Magyarországon*. <http://www.scitech.mtesz.hu/07vamosy/vamosy1.htm>
- Paulovics István: *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „Dák”-ezüstkincsek kérdése*. Kolozsvár, 1944.
- Nyárádi Zsolt: *Város a város alatt. Fejezetek Székelyudvarhely római kori történetéből*. Megjelenés előtt.
- Seneca: *Erkölcsei levelek*. Fordította Kurucz Ágnes. Budapest, 2001. 56. levél.

Fontosabb linkek:

- <http://www.pbs.org/wgbh/nova/lostempire/roman/builds13.html>
- http://courses.washington.edu/uwtgeo06/papers/AlisonCrouch_Paper.htm
- http://www.dmu.ac.uk/faculties/art_and_design/associates/radford-group/research-projects/merlin-works-roman-baths-reconstruction.jsp
- http://www.mariamilani.com/ancient_rome/roman_baths.htm
- <http://www.mediterranees.net/civilisation/Rich/Articles/Loisirs/Bains/index.html>
- <http://www.falcoholes.co.uk/facts/multi-mediabath.html>

Animációk:

- <http://www.youtube.com/watch?v=jQWKRtzf-Fc>
- <http://www.youtube.com/watch?v=H2qAhZ0Ljys>
- <http://www.youtube.com/watch?v=6ZFBpMkFuF8>

Tompa László költő Betfalván (1883. december 14-én) született, de életének nagy részét Székelyudvarhelyen élte le. Tompa több erdélyi lap munkatársa volt, 1919-től 1944-ig a Székely Közélet című helyi hetilapot szerkesztette.

Ebben az időszakban a lapot kiadó és előállító nyomdai részvénytársaság művezetője és így a lap tördelője egy Sárosy Károly nevű nyomdász volt. Sárosy a szerkesztőnek címzett levelek, majd tárcanovellaszerű írások formájában közölni kezdett a lapban egy *öreg székely* aláírással. Olyan írások voltak ezek, melyek iskoláskorára, katonakorára, Budapesten töltött kezdő nyomdász éveire vonatkoztak, vagy valamely a világban történt esemény kapcsán fogalmazódtak meg benne. Idővel e kis írásokból egy kötetnyi gyűjt össze, így 1928-ban napvilágot láthatott *Öreg székely levelei. Tárcák* címen a Tompa Lászlónak ajánlott kötet.

Mivel Sárosy udvarhelyi lakos volt, emlékei, a vele történt események többsége a városhoz és környékéhez kapcsolódnak, a vidék életének aprócska részleteit örökítik meg.

Sárosy kötetéből, mely Róth András Lajos történész-könyvtáros jóvoltából teljességében olvasható a világhálón, közlünk egy rövidke részletet, mely 1924-ben íródott.

Egy 40 éves találkozóhoz

(Visszaemlékezés a régi 82-esekre)

A régi 82. császári és királyi gyalogezred négy zászlóalját Udvarhely és Csík vármegyéből sorozták. A káder Székelyudvarhelyen volt, itt szerelték fel az újoncokat. Október elseje tehát rendesen mozgalmos volt: a vidék csak úgy öntötte a városba a sok újoncot. Azonban innen három zászlóaljnyi újonc rendesen más állomásba ment, mert tudni kell, hogy itt helyben csak egy zászlóalj volt. Akkoriban felváltva Szeben, Trieszt, Bosznia, Brassó voltak azok a városok, melyek utcáin a 82-es bakák feszes tartással igyekeztek a különféle nemzetek leányai előtt tetszelegni. 82-es voltukra a legénység, de még a tisztek is rátartiak voltak. Színmagyar ezred lévén, a németül tudó legénységben nagy hiány

volt, s azt rendesen más ezredből kommandírozták a szükséges irodai szolgálatra. Most, hogy a 40 éves találkozó Székelykeresztúron az öreg bajtársak összejönnek, talán nem lesz érdektelen egy kis visszapillantást vetni a múltba, és megeleveníteni az egy emberöltővel ezelőtti katonaéletet. Ezen élet végeredményében nevelő hatással volt a legénység legnagyobb részére: a szolgálati idő letelte után hazakerülve, sokból községének értelmese, higgadt vezető embere lett. A fegyelmelés imponáló, a bajtársi élet kedves volt. A tisztek, altisztek legnagyobb részét tekintélynek örvendtek, s nem egy népszerűvé vált eset mutatja a keserves-víg katonaélet humorát, a művelődés iskolájába került székely legénység önkéntelen ötletességét. Sok nehézséget okozott a legénységnek a német, vagyis a hivatalos nyelv nem tudása. S ha jelentkezés alkalmával vagy kéréssel a legény kihallgatásra állott, ritka volt, hogy a német nyelv elferdítése derűtséget ne keltett volna a tisztek körében is.

Nagy derűtséget keltett az alábbi eset is, mely, hogy melyik magyar ezrednél történt, arra e sorok írója már nem bír visszaemlékezni, de hőse szintén németül nem tudó katona volt. József főherceg „inspicirungot” [inspicierung – szemle, ellenőrzés] tartott az Alföldön. Mikor a nagy vezérkarral a front előtt elhaladt, sok emberhez

Székelykeresztúr régi képeslapon

intézett kérdést egy és más dologról. Egyik szakasznál egy élénk képű cigány legény bátran nézett a főherceg szemei közé. A főherceg megállott a cigány baka előtt s kérdést intézett hozzá: – Meg tudnád mondani, hogy hívják a General Inspectort?

A legény egy szuszra mondja a következőket: – Seine keine erc perc hoc an halbrex! (Seine kaiserliche und königliche Hoheit Erzherzog Albrecht. – Császári és Királyi Ófelsége Albert Főherceg.) A főherceg elmosolyodott, zsebébe nyúlt s vadonatúj tallért nyomott a másképpen bátor és kifogástalan magatartású legény markába.

Akik 1888 tavaszán a Triesztben állomásozó 82-eseknél szolgáltak, szintén egy ilyen „inspicirung” alkalomával a következő esetnek voltak tanúi, mely eset a német nyelv nem valami rokonszenves volta miatt a magyar bakának igen jól esett. Akkoriban az ezred parancsnoka: Csebulsz Edler von Csebuly. Ritka jó ember volt, a legénység rajongott érte, szeretettel tartott fegyelmet az ezredben. Magyar beszédét élvezet volt hallgatni, dicsőségére vált volna még a legékesebb szónoknak is, mikor az ezred élén megállva, szólt a legénységhez. Vezetése alatt az inspicirung fényesen sikerült. A nagy kaszányában a 82-esek 4-ik zászlóalján kívül az olaszok és szlovákok közül regrutálódott 97-esek egy zászlóalja is lakott. Második nap ők jöttek inspicirungra. Jelen sorok írója éppen a főörtség parancsnoka volt, így alkalma volt e szemlét elejétől végignézni. A 97-esek parádeban

vonultak ki a hatalmas gyakorlóterre, mely a kaszánya hátsó részén volt. A főörseget a 82-esek tizenhatodik százada adta. Reggel 7 órakor fölhangzott a „geverheraus!” [Gewehr heraus! – Fegyverbe! Fegyvert elő!] Az örség tisztelgett. Ismeretlen divizionárius állott meg a parancsnok előtt:

– Abtréten [abtreten – oszolj, lelépni]! – parancsolta a hatalmas úr, s tovább is állva maradván, a legénységgel beszédbe elegyedett.

– Maguk magyarok? – kérdezte többek között.

A kapott felelet után megdicsérte a székely fiúkat, s a szokásos tallér a posztnak kijárt, amiért oly hatalmas „geverheraus!” kiáltott, amelyet ő sem hallott még. (A legényt Fodornak hívták, jelenleg a városnál utcaseprő.) Azután az örség parancsnokától a brigádiroda után érdeklődött, ez feszes tartással kalauzolta föl az emeletre, s megint egy tallér volt a jutalom. (Aznap az örség a fagyalt- s a limonádé-fogyasztásból rekordot teremtett.) Hanem az olaszok izzadtak az inspicirung alatt. A zászlóaljat rajvonalba parancsolta a divizionárius. Fölfelldni – knitt! nieder! – hangzott keményen, s még az ezredest is, kit lováról leparancsolt, letérdeltette a sárba: – Hisz' meglövi az ellenség, ezredes úr, ha mutatja magát! – kiáltotta csengőn, magyarul, amit aztán németül is megismételt. A divizionárius valószínűleg a herceg Lobkowitz verő, híres Mádi Kovács volt. [Mádi Kovács György (1840–1901) táborszernagy, ki egy balassagyarmati hadgyakorlaton 1894-ben győzelmet aratott Lobkowitz Rudolf hadtestparancsnok

serege felett.] Tisztjeink, meg legénységünk is hetekig tárgyalták a nagy magyar katonát, ki a gyakorlat alkalmával az osztrák hagyományos copfot, „snájdigságot” illetően magatartással cibálta meg.

Jó menázi, finom kenyér és naponta 6 krajcár volt a zsold. Csütörtökön és vasárnap a húson és húslevesen kívül a nevezetes kóttés palacsinta járta, lekvárral töltve, melyet az olasz katonák csakhamar átvettek: megtanulván készítési módját. Egy évig volt az ezred 3 zászlóalja Triesztben, ahonnan az őszi gyakorlatok után ment Boszniába: két zászlóalj Szarajevóba, egy pedig Podrománián és Rogaticán [Podromanija, Rogatica – helységek Bosznia-Hercegovina területén] helyezkedett el. Jobb dolga a 82-eseknek soha nem volt, mint éppen Boszniában, s akik onnan kerültek haza: még ma is szeretettel gondolnak a bosnyákokra, kik a székely fiúkat szintén rokonszenvesen emlegetik! Verni a legénységet tilos volt, igaz, erre nem is igen adott okot, ami szeretettel, emberségesen fegyelmezett voltánál fogva érthető is volt. A büntetések kiszabása és végrehajtása is többnyire tapintattal történt: ha altiszt volt a soron, az irodába rendelte parancsnoka, és nem a legénység előtt büntette vagy dorgálta meg. Az ezred akkori legénysége még ma is visszaemlékszik a trieszti parádákra, mikor a fehér waffenrockot [Waffenrock – katonazubbony] előző nap „farbázni” adták ki, s amelyben elképzeltetlen szép látványt nyújtott, mikor az olasz város utcáin délcegen marsírozott végig...

Azok pedig, kik jelenben e 40 éves találkozóbarátságos időtöltésre jönnek össze, lehetetlen, hogy kedvesen ne gondolnának vissza a múltra és különösen a gyönyörű, székelyek által ritkán látott szép vidékekre, melyeket, ha katonák nem lettek volna, talán drága pénzen sem volt volna alkalmuk látni, mert hisz nagyon sokan voltak olyanok is, kik – csak bevonulásukkor – Héjjasfalván láttak először vonatot!

Rugonfalva határnevei és mondái

„Vajon mi tartotta fenn másfélezer éven keresztül e maroknyi népet? Mi óvta az elmerüléstől a sötét századok hullámverésében? Mi védte meg az elpusztulástól? Fajának nemes tulajdonságai, ősi erényei, intézményei, sajátos családalkotó hajlama, birtokviszonyai, fekvése, a földnek: a bübájos Székelyföldnek természeti varázsa, vagy a hadak útján megjelenő ösök segítségével?”*

Rugonfalva Erdélyben, Hargita megyében fekszik. A Fehér-Nyikó mente falvai közül a legalsó falu. A Nyikó a falutól nem messzire torkollik a Nagy-Küküllőbe. A kis falu vízdús, de árvízmentes területen helyezkedik el. Szelíd dombok, majd keletről és délről erdős hegyek veszik körül, de azok sem emelkednek 717 méter fölé, legmagasabb a Kopac-tető. A temető dombja 491 méter magas. A környező hegyek és dombok szélvédetté teszik a falut. A Kopacról nagy terület belátható. Valamikor Rugonfalva mai területén alakulhatott ki a szűkebb környék egyik legrégebb falu jellegű települése.

A falu első neve a hagyomány szerint Rugendorf volt, ebből változhatott a magyarosabb Rugonfalva névre. Felröppent az a gondolat is, hogy egy Rugon nevű barátról kapta a nevét. Egyes feltevések szerint a székelyek hozták magukkal Valkó megyéből.**

A falu neve mai alakjában legkorábban a 13. században keletkezhetett. A 11-12. században a helységnevek megjelenésére a pusztaszékelyeket használták, a 13. századtól tették hozzá a -falva utótagot. Az írott forrásokban Rugonfalva névvel először 1494-ben találkozunk.

Amikor a honfoglaló székelység itt megtelepedhetett, akkor a határ jelentékeny részét tölgyerdő vagy csere borította. A *határ* szó az itt élő emberek nyelvén megművelhető birtokot jelent. A nagyállattenyésztő székelység előnyben részesítette a tölgyerdős területet, amelynek gazdag aljnövényzete jó legeltetési lehetőségeket biztosított. Határneveink talán akkor kaphatták a ma is használatos elnevezéseket. Régi ittléteinket a múlt időben bizonyítják is dülöink szép magyar nevei. Megfejtteni azonban mindeniket nem tudjuk, ezért sok határrészhez valamilyen hiedelmet kapcsolnak az elődök. Több határnév nyomtatásban nem is található meg, csak a nép nyelvén él még ma is.

Határneveink:

Alsó és felső Csere, Csere, Cserehát, Cserösvény, Cserebérc

A régi cserefás területekre emlékeztetnek a nevek, amelyekről írtás útján eltűntek a fák, utánuk jó szántóföld maradt. A földművelésre áttért lakosság már szívesen használta. Cserehát a határ magas pontja, a szentmiklósi erdő és a siménfalvi határ szomszédja, a tetejéről messzi vidékekre lehet látni. Az első világháború idején futóárkokat ástak a ma már kaszálóként használt magaslaton, amelyek félig betömődve emlékeztetnek a háborús időkre. Cserösvény a csere-tölgy erdő között, a falu határának nyugati részén kanyargó ösvény lehetett hajdanán, melynek jelentésére az utódok már nem is gondoltak. Cserebérc az erdő legmagasabb csúcsa.

Alsó Lok, Belső Lok, Külső Lok

A Lok a falu legjobb talajú birtokai közé tartozik. A nép ajkán a Lok jó termőföldet jelent. Ott terül el a lapályon, Rugonfalva és Székelykeresztúr között. Itt terem a legjobb búza, a leggazdagabb kukorica. Az országút külső és belső részre osztja, ezért van több tagolású elnevezése.

Árvák telke

Ez az egyetlen terület, amely nem csak nevében őrzi a fák emlékét. Az erdős mezőn, amely ma kaszáló, még most is jelen vannak hírmondónak ezeknek a fáknek az utódai. A Báthoriak vagy Apafi Mihály fejedelem idején sok rugonfalvi férfi került török, tatár fogságba. Az otthonmaradt asszonyok nem tudták kiváltani, sőt egy Kádár nevű földesúr sanyargatása következtében korán meg is haltak. Árva gyermekeik örökölhették az Árvák telki területet.

Baglyos

A falu határának nyugati részén, a határ háta mögött terül el, csak kaszálónak használják. Mezsgyéiket régi fűzfák kerítik. Ezek öblös odvaiban sok madár fészkel, itt nem háborgatja senki. Csak kaszálni és szénát szárítani járnak ide a gazdálkodók. Az éjjeli baglyok is jó menedéket találhatnak a fészkelésre.

Bándi-tó

Egy Bándi nevű tulajdonosról kaphatta a nevét, de a Dombó nevű cigány és családja vetette itt a téglát. A Nyikó túlsó oldalán, az erdő alatt volt a tó. A tóban volt víz elég, mellette az agyagos talaj alkalmas volt a téglavetésre.

Bejáró föld

A falu alsó felén, az alszgeből jártak a betfalvi őrházhoz. Rugonfalvának nem volt vonatmegálló helye, tulajdonképpen a vonatjárás is csak kb. két kilométerrel távolabb volt a falutól. Itt felfelé Udvarhelyre, lefelé Segesvárra vezettek a sínek. A bejáró út mellett volt a megállóhoz. Gyalog menni az ösvényeken akárhol lehetett. A kis őrházat már nem találják meg, mert 1989 után szétördték. A határrész neve később keletkezhetett, a síneken 1888-as évszám látható még ma is.

Belső Lapias

A Nyikó mellett, a Siménfalva felé vezető út hajlatában, gazdag termőterületen fekszik. A kaszáló részét nagy levelű lapik, levelek borítják. Az országút kettéválasztja, így van belső és külső Lapias rész. A néha kiáradó Nyikó termékeny iszapot hagy maga után.

Belső Lencsés

A legtöbb termőföldnek van belső és külső része. Valószínű, hogy valamikor itt lencsét is termelhetek, nevét onnan kaphatta. Ma nem termelik.

Benedekfi tag, Benkő kert

Mindkettő a tulajdonosáról származtatja a nevét. A Benedekfi neves család volt a falu életében. A Benkő családnak csak a határrész nevéből maradt emléke.

Csorgóskút

Egy olyan forrás környéke, amelyből hangos csevegéssel folyik ki a tiszta forrásvíz. Ide faragott, kis kifolyócsövet helyeztek a mezőn dolgozó emberek. A mellette növény sokágú bokorra mindig

A rugonfalvi református templom
P. Buzogány Árpád felvétele

*Rugonfalvi utcakép
P. Buzogány Árpád felvétele*

akasztottak egy ivócsészét, hogy az arra járó vándor is ihasson a forrás üdítő vizéből.

Duruttya

A Nagykede felé vezető út bal oldalán, a lankás mező hajlatában fekszik. Neve honnan származhat, nem tudjuk, de ismerjük az eredetmondát, ami a nép ajkán születhetett. Valamikor ezen a helyen tündérek laktak. A legszebb tündéreléneke volt Duruttya. A tündérpalota kertjében szebbnél szebb virágok illatoztak. Holdvilágos esteiken virágai között gyönyörűen énekelt a tündérlány. Tündérénekével és virágai illatával elbűvölte a falubeli legényeket, akik epedtek el utána. A tündérlánytól tiltotta a földi halandóval való szerelmet. Haragjában a tündérpalotát tündérestől együtt eltüntette. Emléket mégis hagyott maga után a szép tündérlány, mert a mai napig, ha jön a tavasz, ott illatozik fehér csengettyűjét rázva a sok gyöngyvirág, és itt tündököl a gangabugya (harangláb).

Édeságy

Ennél szebb név a földet szerető emberek ajkán nincsen. Mennyire szeretették azok az emberek az anyaföldet, akik így nevezték el! Ez a föld édes ágya az elvetett magnak, dajkálja, ápolja, termést adó növényé neveli, de az embernek is, aki valamikor az anyaföldben találja meg örökös, szerető, nyugalmas adó ágyát. Ezt a földet kellett a kollektívizálásakor a földet művelő embernek otthagynia, hogy vissza se térjen soha.

Fenek

A Nyikó és a Belső Lok között terül el. Valószínűleg a nevét a néha kiáradó patak itt hagyott homokjáról kaphatta. Alacsony fekvésű, a megnövekedett víz fenekéhez, vagyis az aljához közel fekszik.

Fodor

A határ nyugati magaslatán, a szélen két kopasz domb látható. Ezek tetejét valamikor fodorszerűen kerítették a fák, erdőt alkotva.

Fogadóhely

A Rugonfalva és a Keresztúr melletti határreszen, a két település érintkezésénél valamikor fogadó, vendéglő állott. A fogadó beállójában, föld alatt helyet kaphattak a szekeresek. A gyalogosok is betértek a kocsmahelyiségébe, itt italt is vehettek, és megpihenhettek. Élelmet tarisznyában mindig vittek magukkal az utas emberek. Ma már a régi fogadónak csak a névben maradt meg a helye, földjét művelik a szántóvető emberek.

Fölhágó

A nagykedei úton belől fekszik. Valamennyire emelkedik az útja, hágóra kell menni rajta, ezért kaphatta nevét.

Gutus emlékek

A hagyomány őrzi a gótok emlékét is. A múlt század elején a falu keleti csücskén, a Pali tagban – amely egy kisebb hegyormon terül el – egy körte alakú vermet, búvóhelyet találtak szántás közben. A szűk, méternyi nyílását lapos kő fődte. A körte alakú verem 4-5 méter mély lehetett, átmérője ugyanannyi. A fala füstös volt, a vermet később a tulajdonos betömte. A hagyomány ezt a

gótoknak tulajdonította, mint gutus emlékekről beszélnek róla. A józan ész azt mondatja, hogy a háborúk ideje alatt gabonátároló, javakat dugdosó gödör lehetett. Esetleg menekült bujdosók is használhatták ideiglenes szállásnak.

Haricskás kert

A haricskáról tudhatjuk, hogy a másik neve hajdina. Átadói valószínűleg török-tatár népek voltak, erre utal régi magyar neve is, tatárka. Emberi használatra csak hántolás után, megfőzve lehetett használni. Hogy valamikor termelték és használták, arra utal a régi határnév, de többet nem tudunk róla.

Hosszúrét

Rugonfalva délnyugati részén, a vasút mellett nyújtózkodik Keresztúr felé. Leghosszabb, legkeskenyebb rétje a falunak.

Hugyzó

Az országúton hirtelen emelkedő, mely állandóan vizenyős. Ezt a lovak is tudják, mert mindig megállnak az emelkedő alatt pihenni, s egyúttal ürítenek is.

Iskolakert

Még az egyházi iskolák létezése idején, az államosítás előtt ide jártak a mindenkori tanító vezetésével a hét egyik napjának délutánján az iskolás gyermekek. Itt tanította őket a gyümölcsstermesztés tudományára a mester. Erre az egyház birtokát használták. Az iskolakert a kiskedei út mellett, a Zsidó utca belső részén terült el.

Jeddi tag

A tag szó rendszerint tulajdont jelent. Tehát a Jeddi család tulajdona volt, amely család hajdanán a falu nagybirtokosai közé tartozott.

Kádár földje

A személy neve ma már csak a hely nevében él. Valamikor gazdag birtokos volt, csak rossz emlékei maradtak későbbre.

Kenderes

A háromfordulós határművelés idején is a falu mellett, a hasznföldeken jelölték ki a termesztési helyét. A kender évszázadokig a magyar parasztság legfontosabb háziipari növénye volt. A parasztság életében szinte olyan fontos helyet töltött be, mint a búza. *Sok az éhes száj és sok a csóré test* – mondja a szájhagyomány.

Kerek cserefa

Ez már az erdőhöz tartozik. Volt az erdőben egy öreg, terebélyes cserefa. Erdei földút vezetett ideig. Hideg, havas teleken felkereste a falu fiatalsága. Hosszú volt az út, egy vasárnap délután csak egyszer mehettek ki. Innen szán-

kóval beereszkedtek a Nyikóig. A kigyaloglás és beereszkedés az egész dél-utánt kitöltötte. Nyáron, vasárnap délutánokon kirándulni jártak a kerek cse-refához.

Kisvölgy

A lankás, néhol dombos széleken kicsi völgyeket is találunk. Sokban nem különböznek a lapos, lankás területektől, de a helyi viszonylatban völgyek.

Köleskert

A köles a magyarság legrégebből ismert gabonája volt. Hántolt magvát elsősorban kásaként fogyasztották, ez volt a *köleskása*. Évszázadokig néptáplálék. A 19. század derekától szorult rohamosan vissza a termesztése, helyét más termény foglalta el, de emlékét határnév őrizi.

Lokláb

A Lok fölötti hosszan nyúló termőföld. Mintha a Lok a lábát oda nyújtaná ki. Itt kezdődik a sík föld után a dombos rész. Földje jó termőföld, de nem olyan gazdag, mint a Loké.

Makkai tag

Makkai András tanítót 1852-ben a Makk-féle összeesküvés vádjával letartóztatták. A kivégzéstől szerencsésen megmenekült. Nyugdíjazása után visszatért a faluba, itt gazdálkodott, felesége idevaló származású; 1998 után a rugonfalvi iskolát róla nevezték el.

Malomoldal

A falu felső végén, a Siménfalva felé vezető út mellett a Nyikó egy vízimalmot működtetett. A folyó vizét a mély vizű gáttól malomárok térítette el, amelynek vize hajtotta a malom lapátos kerekét. A malom fölött levő oldalt Malomoldalnak nevezték. A falu régi útja is itt vezetett el az azóta pázsitossá vált akácfas, ligetes kedves sétálóhelyen.

Mál

A Mál jó homokos, napfényes földjével ott nyújtózkodik a falu fölött és a temető között. Maga a mál szó jó termőföldet jelent.

Nagy Ferkóné dombja

A Nagykede felé vezető kitérő kezdeti szakaszán van egy emelkedő. Nevét bizonyosan Nagy Ferenc feleségéről kapta, akinek kis földje volt az út mellett. Itt nagyon szerettek a gyermekek szánkázni, ródlizni. A távolság ugyan nem volt hosszú, de nem kellett félni a forgalomtól, amely veszélyes lett volna a hancúrozó gyermekekre.

Nagykert

A Nyikó bal oldalán, hosszan a folyó és az erdő között fekszik. A Lok után ennek van a legjobb talaja. Értéke is sok-

szorosa a külső határon fekvő területeknek. Lehet kert gyanánt is használni, zöldséget termesztetnek rajta, a Nyikóról könnyen öntözhető.

Nyír oldala

A nevérol tudhatjuk, hogy valamikor nyírfás is létezett a határon. Ma csak elvétve találunk nyírfát az erdő fái között. Ennek ágaiból kötötték a nyírág seprűt. Sok seprűt el is használtak, a kapuk előtti utat minden szombatn megseperték.

Ordító

A nyugati oldalon, a Keresztúr melletti határ magaslatáról hideg, havas teleken, András-nap környéke táján a farkasok átüvöltöztek a Kisgalambfalva fölötti magas hegyre, aminek Gallat volt a neve. Akkor még számos farkas élt ezen a vidéken is. Nevét valószínű innen származtatják.

Sás

A nagykedei patak mellett, amit akkor Sás patakának neveztek, több sásos, nádas földdarab volt. A patak sokszor kiöntött. Azóta ennek völgyében kedves halastavat létesítettek. A nád és a sás is lassan eltűnt.

Sebesi tag

A Sebesi család tulajdona volt. Nagy része gyümölcsös az erdő mellett.

Susulyka kútja

A rugonfalvi és kiskedei határ találkozásánál találunk egy kutat, amelynek vizét nem issza senki. Azt beszélnek róla, hogy valamikor, amikor még szűkös volt az élelem és a ruházat, bandukolt Kiskede felé két ember, akik barátok is lehettek. Az egyik a vállára vetett botra akasztva vitt egy pár szép csizmát. Ezt a lábbelit sajnálta a lábára húzni, hogy ne kopjon. A barátja addig-addig nézegette a csizmát, hogy megkívánta és agyon is ütötte a másikat. Hogy ne találják meg a halottat, beledobta a kutacskába. A másik változat szerint a környéket dúló törökök vagy tatárok lehettek valamikor a gyilkosság elkövetői. Azóta a kút vizét ivásra nem használják.

Szarvasfejtő

Baglyos után, közel a csekefalvi határhoz van egy koporsó alakú hegy. Nagy része kopár, ma csak néhány fa él rajta. Valamikor a szarvasok itt hullathatták el agancsaikat, az arra járók sok szarvasagancsot találtak a hegy oldalában. Még arról nevezetes, hogy a legények ide jártak árvalányhaját szedni a kalapjuk mellé.

Szent egyház árka

Nevét még a reformáció felvétele előtről származtatjuk. Száraz, mély pa-

takmeder. Jó gombászó hely. Az erdő között vezetett a falu felé. Zivataros nyarakon, az eső után megtelt és a vizet lehozta a Nyikóba.

Urok farka

Rugonfalva déli határrészén, közel a betfalvi határhoz keskeny földszávon megtekeredik a terület formája, szinte hurkot alkot. Idővel a „h” betű lemosódott, így maradt a bokros, virágos jó méhlegelő Urokfarkának.

Vackoros

A vackorfa tulajdonképpen vadkörtefa. Vackorosban még található több ilyen fa. A vackor megkásásodva nagyon finom. Szeretik a vadállatok, de az emberek is, különösen aszalva.

Vajda tava

A falun sokszor vonultak végig szekerekkel a vándorcigányok. A Kövecs nevű sík területen sátrat vertek, rövid időre itt tartózkodtak. A hagyomány szerint a Cseréhát alatti tóban lelte halálát az egyik cigánykaraván vajdája.

Verőfény

Ez a tisztás az erdő között van ma is. Behatolva a fák közé, a nap sugarai az erdő közötti tisztás gazdag növényzetét ragyogóvá teszik.

Zeta kútja

Korai székely telep kialakulását sejteti a Zeta kútja határnév is. Még Orbán Baláznál is találunk erről feljegyzett érdekes regét.

Zeta gazdag és hatalmas pogány úr volt. Nem akarta tűrni, hogy az ő birtokán keresztények éljenek, vagy az ő családjában valaki áttérjen a pogány hitről az új hitre. Kereszténnyé lett fiával is gúnyolódott. A fiú azonban megmaradt az új hit mellett és a környezetében élők között is terjesztette ennek igazát. Zeta kegyetlenkedett a keresztényekkel. Ennek következménye, hogy a föld megnyílt alatta, elnyelte és helyén egy kút keletkezett. Ez a határnév és a kút a Cserösvény mellett, a nagykedei határszél és a rugonfalvi között található. Lehet, ha Zeta a székelyek ősi pogány kultuszának egyik csodatevő hatalma volt?

*Jakab Zsigmondné
Mészáros Rozália*

* Dr. Hankó Vilmos: *Székelyföld*. A könyv az 1896-ban Budapesten, a Lampel Róbert Könyvkereskedés kiadásában megjelent kötet változatlan utánnyomása.

** Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Budapest, 1890. II. 347.

Udvarhelyszéki helyismereti évfordulók 2011. október–december

Október

6. – 80 éve hunyt el Kolozsváron **Boros Jenő** tanár, lelkész, egyházi író. Tordátfalván született 1894. január 2-án. A keresztúri és a kolozsvári unitárius gimnáziumban, majd Kolozsváron és Grazban járt egyetemre. 1919-től a keresztúri unitárius főgimnázium tanára, 1934–36 között igazgatója volt. Kívánsága szerint Keresztúron temették el.

8. – 95 évvel ezelőtt hunyt el Győrött **Vajda Emil** író (szül. Kv., 1858. június 18.). Bölcsészdoktor, konzervatóriumot végzett, 1882–97 között az udvarhelyi Állami Főreáliskola tanára. 1887-től a Székely Dalegylet karnagya, 1895-től a Székely-Udvarhely szerkesztője volt. Udvarhelyen megjelent kötetei: Daniel-Album (1892), A szudvarhelyi m. kir. állami főreáliskola története 1871–1893 (1892), EMKE-Album (1895).

9. – 215 éve született Égében **Lukács István** költő. Székelyudvarhelyen és Sárospatakon tanult, 1824-től a háromszéki Bodoson volt református lelkész, ott halt meg 1841. június 5-én. Versei, amelyek Berzsenyi és Csokonai hatását mutatják, kéziratos másolatban maradtak fenn.

15. – 90 éve halt meg **Daróczy János** történétíró, fordító (szül. Szudv., 1841.).

20. – 20 éve hunyt el **Szécsi András** festő Marosvásárhelyen. 1934. február 15-én született Bukarestben, a székelykeresztúri Unitárius Főgimnáziumban érettségizett, és a székelykeresztúri képzőben tanítói képesítést szerzett. A kolozsvári főiskola festészet szakára iratkozott be, onnan eltávolították. Keresztúron 1959-ben, Székelyudvarhelyen 1968-ban volt kiállítása. Székelykeresztúron utcát neveztek el róla.

23. – 120 éve született Mátisfalván **Palló Imre** Kossuth-díjas operaénekes (megh. Bp., 1978. jan. 25.). Az udvarhelyi Római Katolikus Gimnáziumban és a Református Kollégiumban tanult.

24. – 110 éve született Kolozsváron **Balázs Ferenc** író és költő, unitárius lelkész. Oxfordban és Berkeley-ben tanult, a székelykeresztúri unitárius főgimnázium felügyelője volt. Ő indította a Kévekötés c. ifjúsági lapot, gazdalanfolyamokat szerveztek a fiataloknak. 1930-tól Mészkon volt lelkész, itt fo-

gott hozzá falufejlesztéssel, szövetkezetesítéssel kapcsolatos tervei megvalósításához. 1937. május 22-én hunyt el Tordán. Közismert munkái: Bejárom a kerek világot (útleírás és önéletrajz), A rög alatt.

24. – 30 éve hunyt el Székelykeresztúron **Lőrinczi László** egyházi író, mezőgazdasági szakíró (szül. Felsőrákos, 1898. október 27.). Keresztúron érettségizett, az unitárius teológia elvégzése után Clevelandbe ment missziós szolgálatra. Megismerkedve Balázs Ferencel, hatására Amherst gazdasági egyetemén baromfitenyésztést, méhészetet és kertészetet tanult. Hazatérve Kiskadácsban volt lelkész 1927–40 között, a keresztúri gazdasági iskola előadója, az unitárius gimnázium vallás-tanára, 1941–48 között igazgatója volt. 1973-ig, nyugdíjba vonulásáig Ürmösön volt lelkész. Az ő nevéhez fűződik Románia első baromfitenyésztő szövetkezetének, az Avikultúrának megalapítása (1931). Első szakkönyvét saját költségén adta ki Keresztúron: A haszontyúk-tenyésztés mint mellékfoglalkozás (1931). Mások Balázs Ferencről c. kéziratát, illetve készülő, Az én Balázs Ferencem c. emlékezéseit elkobozták az állambiztonságiak.

26. – 85 éve született Székelyudvarhelyen **Lázár Éva** tanító, rádiós szerkesztő. 1958–85 között a marosvásárhelyi rádió bemondója, szerkesztő-riportere, a gyermekműsor vezetője volt.

26. – 80 éve született Máréfalván **Balázs Imre** képzőművész és műkritikus, az adományozott képeit szülőfaluja művelődési házában berendezett, róla elnevezett galériában lehet megtekinteni.

28. – 130 éve született Felsőboldogfalván **Ferenczy Gábor** tanító, tankönyvszerző (megh. Nyárádszentbenedek, 1967. ápr. 14.).

November

2. – 70 éve született Korondon **Ambrus Lajos** költő, író, a Hazanéző lap alapítója, főszerkesztője, a Firtos Művelődési Egylet elnöke, Udvarhelyszék kultúrájáért díjas (2010).

4. – 75 éve hunyt el **Spanyár Pál** festő (szül. Nyitra, 1874. jan. 24.). A székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnázium rajztanára volt. Lakását, ame-

lyet Spanyár-házként emlegetnek, az udvarhelyi múzeumra hagyta.

6. – 125 éve született dr. **Bányai János** geológus szakíró.

9. – 85 éve született Udvarhelyen **Bálint Jenő** orvos. A sepsiszentgyörgyi kórház főorvosa volt, több szakterületről közölt dolgozatot. Fafaragásait több városban kiállította.

9. – 60 éve született Farcádon **Sándor József** matematikus.

11. – 100 éve született Korondon **Lőrincz Márton** sportoló. Székelyudvarhelyen asztalosinasnak szegődött, majd Budapestre ment, birkózó lett. Országos bajnok volt mindkét birkózó nemben, szabadfogásban Európa-bajnok lett, veretlenül (1934). Az 1936-os berlini olimpián pedig kötöttfogásban lett első. Argentínában (Barilich) halt meg 1970-ben. Szülőfalujában róla elnevezett nemzetközi birkózóversenyeket tartanak 2000-től évente, 2002-ben jegyezték be a Lőrincz Márton Sportegyesületet, amely 2010-ben sportklubba alakult.

11. – 85 évvel ezelőtt hunyt el Székelyudvarhelyen **Bod Károly** közíró. Nyárádselyén született 1848. október 30-án; 1873-tól az udvarhelyi Református Kollégiumban tanított. Helyismereti jellegű tanulmányokat is közölt.

20. – 100 éve született Székelyudvarhelyen **Tittel Andor** pedagógiai író, 1936-tól a székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnázium, 1952–61 között pedig a tanítóképző tanára, majd igazgatója (megh. Mvhely., 1967. nov. 18.).

22. – 80 éve született Korondon **Lőrincz Lajos** koreográfus. Székelykeresztúron végezte a gimnáziumot, Marosvásárhelyen a Művészeti Líceumot. Székelyudvarhelyen táncgyűttest szervezett Kacsó Andrással; alapító tagja a Marosvásárhelyi Táncgyűttesnek. 1998-ban EMKE Életmű-díjat kapott.

22. – 55 éve halt meg **Bartha Károly** etnográfus, nyelvjáráskutató Debrecenben (szül. Szudv., 1889. július 11.).

24. – 140 éve született **id. Szemlér Ferenc** költő, műfordító Székesfehérváron. Brassóban volt tanár, Udvarhelyen 1904–17 között élt, aztán újból Brassóba költözött, ahol gimnáziumigazgató volt. Ott halt meg 1938. március 18-án. 1922-től az Erdélyi Magyar Dalosszövetség elnöke volt.

December

1. – 70 éve született **Molnos Lajos** költő Budapesten. Korondon, családja fa-

lujában nevelkedett, Székelyudvarhelyen érettségizett 1960-ban. A Hargita, az Igazság szerkesztője, az Utunk munkatársa, 1992-től a Tini-koktél és a Diákabrak alapító főszerkesztője.

3. – 180 éve született Kadicsfalván **Török Ferenc** egyházi író (megh. Szudv., 1804. június 20.). Székelyudvarhely jezsuita gimnáziumában tanult, 1751-ben lépett be a rendbe. Bölcsészeti és teológiai doktorátust szerzett, több városban tanított, majd a rend eltörlése után székelyudvarhelyi esperes, 1774–1804 között a Római Katolikus Gimnázium igazgatója volt. Nevéhez fűződik a plébániatemplom építése.

3. – 90 éve született Lisznyón **Dancsuly András** pedagógiai író. Székelykeresztúron végezte a tanítóképzőt; tanított is ott. Egyetemi tanulmányai után, 1954-ben a kolozsvári Tanártovábbképző Intézet megszervezője volt.

7. – 40 éve halt meg Kolozsváron **Kiss Elek** pedagógiai és teológiai író, műfordító, unitárius püspök. Nagymedésén született 1888. március 28-án. Székelykeresztúron, majd Kolozsváron tanult; a Ferenc József Tudományegyetem bölcsész-, nyelv- és történettudományi karának és az unitárius teológiának volt hallgatója, ott végzett 1913-ban. Két évet az oxfordi Manchester College-ben töltött, hazatérve 1915–21 között Kissolymoson volt lelkész. 1926-ig a kolozsvári unitárius teológiai akadémia tanára, dékánja, 1946. szeptember 15-től haláláig az unitáriusok püspöke volt. Számos egyházi lap szerkesztésében vett részt. Első kiadott munkái pedagógiai tárgyúak. Kiadta Bölöni Farkas Sándor Utazás Észak-Amerikában c. munkáját (Kv., 1935). A szülőfaluja és Gagy határában levő dombon építtetett nyaralót (Tanár házának nevezték), az emeleti rész deszkafalra festett olajképekkel volt díszítve. Ott szervezett nyári népünnepélyeket. Néhány éve lebontották a megrongált, közprédává vált emeletes épületet, helyébe jellegtelen vadászházat emeltek.

9. – 190 éve született Betlenfalván **Balássy Ferenc** történétíró, római katolikus lelkész (megh. 1896. október 4.); az MTA levelező tagja volt, és a Történelmi Társulat, az Erdélyi Múzeum Egyesület meg a Kemény Zsigmond Társaság is tagjává választotta.

10. – 60 éve született Székelyudvarhelyen **Pávai István** zenész, zenei szerkesztő. Családja Székelykeresztúron lakott; ott érettségizett, majd a kolozsvári főiskola muzikológus szakán szerzett diplomát. Zenei szakírá-

nyító volt a csíkszeredai Népi Alkotások Házánál (1976–80), a marosvásárhelyi Állami Székely Népi Együttes művészeti titkára (1981–89). A Csíkszeredában 1977-ben létrejött Barozda népzeneegyüttes alapító tagja és vezetője, a következő évben alapította a Kájoni régizene-együttest. 1981-től a marosvásárhelyi Ördögsekér táncegyüttes tagja. 1977-től vezető szerepe volt a táncházmozgalom beindításában, a találkozók szervezésében. 1980-ban a Régizene Fesztiválok kezdeményezője, szervezője, zenei szerkesztője volt. Önálló kötete: Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczenéje (Bp., 1993). Erdélyi népzenegyűjtéséből több lemez jelent meg. 1994–98 között a budapesti Néprajzi Múzeum főmuzeológusa, 1999-től az MTA Zenetudományi Intézete Népzenei Archivumának vezetője, egyetemi tanár.

11. – 65 éve született Marosvásárhelyen **Zepezaner Jenő**, az udvarhelyi Haáz Rezső Múzeum nyugalmazott igazgatója. Helytörténettel és néprajzzal kapcsolatos írásokat is közöl.

12. – 75 éve született Zetelakán **Sándor Dénes** tanár. 1954-ben végezte a székelykeresztúri tanítóképzőt, öt év múlva a kolozsvári egyetemen magyar nyelv- és irodalomszakos diplomát szerzett; 1968–84 között magyar szakos tanfelügyelő volt Csíkszeredában; később is tevékenyen részt vett a szakmai továbbképzések szervezésében.

12. – 75 éve született Recsenyédén **Balácsi Dénes** tanár, unitárius lelkész, sajtómunkatárs, néprajzi gyűjtő. Vidé-

Lőrincz Márton

künkön Pálfalván, Bágyban tanított, majd unitárius lelkészként került a Nyikó menti Székelyszentmihályra, később Sárpatakon, Héjjasfalván tanított, 1966 óta a székelyszentléleki iskola tanára, a múzeumház alapítója. Több mint 700 értékes, napjainkban már fel nem lelhető néprajzi tárgy látható a gyűjteményben. Néprajzi, helyismereti gyűjtést folytat, tanulmányokat közöl. *Ne nézze senki a maga hasznát. (Szövetkezeti mozgalom a Kis- és Nagy-Homoród mentén* (Szudv., 1998) címen megjelent monográfiájában feldolgozta a Homoród menti szövetkezeti mozgalom múltját. Önálló munkái: *25 éves a székelyszentléleki tájház* (Szudv., 2002), *Székelyszentlélek 670 éve* (Székelyudvarhely, 2004), *Nyikómenti hármaskönyv. Tripartitum* (Szudv., 2006), *A keresztet... elvállalom. Dr. P. Benedek Fidél születésének 100. évfordulójára* (Szudv., 2007). Udvarhelyszék Kultúrájáért-díjas (2007).

13. – 105 éve halt meg Kolozsváron **Benczédi Gergely** tanár. 1839. március 29-én született Bencéden. Székelykeresztúron kezdte tanulmányait. 1864-ben a kolozsvári unitárius kollégium tanárává választották, és kétéves tanulmányútra küldték. A göttingai és a londoni egyetemeken vegytani, növény- és állattani előadásokat hallgatott. 1867–77 között intézete igazgatója volt. Az unitárius egyházközségekre és iskoláikra vonatkozó anyagot gyűjtött, dolgozott fel és közölt. Berde Mózes életrajza c. munkája 1901-ben jelent meg Budapesten.

24. – 160 éve született Csekefalván **Bodó Ádám** tanár, római katolikus egyházi író.

25. – 70 éve született Székelyudvarhelyen **Pongrácz P. Mária** író, újságíró, szerkesztő, műfordító. Regényei, novellái, tanulmányai jelentek meg önálló kötetekben; kortárs szerzőket fordít magyarról románra és románról magyarra.

26. – 170 éve született Homoródalmáson **Sándor János** költő, szakíró (megh. Kv., 1909. július 1.). Falujában, Keresztúron és Kolozsváron tanult, majd teológus volt. 1872-től a székelykeresztúri gimnázium tanára lett, 1877-től 30 éven át pedig igazgatója. Egyházi és nevelésügyi írásokat közölt, a Magyar Nyelvőrben a tájszólásról szóló tanulmányai jelentek meg. Megírta a székelykeresztúri gimnázium történetét.

*Összeállította
P. Buzogány Árpád*

1.

2.

3.

1. A Felső keresztfa a Hegyen (Vargyas útja feje, Lövéte)
2. Ladó Gábor fajaragó; 3. Török István keresztfája (Vargyas völgye, Lövéte)
Mihály János felvételei. Lásd cikkünket a 2. oldalon.